

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет економіки і підприємництва

Кафедра підприємництва та бізнес-технологій

Допущено до захисту
«_____» _____ 2025 р.

Зав. кафедри, д. е. н., професор
_____ Соколюк С.Ю.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виконав – студент

2 курсу, групи 21м-пт групи

освітньої програми

«Аграрне підприємництво та агротрейдинг»

спеціальності 076

«Підприємництво та торгівля»

Симоненко Ярослав Іванович

Науковий керівник – д.е.н., професор

Чернега Інна Іванівна

Умань – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки і підприємництва
Кафедра підприємництва та бізнес-технологій
Освітня програма «Аграрне підприємництво та агротрейдинг»
Спеціальність 076 «Підприємництво та торгівля»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ **Соколюк С.Ю.**
(підпис) (ініціали, прізвище)
« _____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту _____ **Симоненку Ярославу Івановичу**
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Стан та проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану»

керівник роботи Чернега Інна Іванівна, д.е.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від " ____ " _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи: статистичні дані Державного комітету статистики України, наукові праці вчених, Закони України, Постанови Кабінету міністрів України, наукові видання, електронні журнали, статті провідних фахівців, матеріали міжнародних конференцій.

4. Перелік питань, які потрібно розробити

1. ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.

2. СТАН ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.

3. ПРОПОЗИЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

5. Перелік графічного матеріалу

6 таблиць, 8 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	23.09.2024	
2.	Одержання індивідуального завдання	24.09.2024	
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи	26.09.2024	
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи	30.09.2024 25.10.2024 2024–2025 рр.	
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи	15.02.2025	
6.	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків	02.03.2025 25.09.2025 25.10.2025 15.11.2025	
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника	29.11.2025	
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті	02.12.2025	
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат	06.12.2025	
10.	Одержання відгуку наукового керівника	08.12.2025	
11.	Попередній захист роботи на кафедрі	10.12.2025	
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри	10.12.2025	
13.	Одержання рецензії	10.12.2025	
14.	Захист кваліфікаційної роботи	18.12.2025	

Студент

(підпис)

Симоненко Я.І.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Чернега І.І.

(прізвище та ініціали)

Реферат
на кваліфікаційну роботу
магістра факультету економіки і підприємництва
Уманського національного університету
Симоненка Ярослава Івановича

«Стан та проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану»

Підприємницька діяльність в Україні в умовах війни стикається з низкою серйозних викликів, серед яких варто виокремити: зниження платоспроможного попиту, порушення логістичних зв'язків, втрату персоналу внаслідок мобілізації, високий рівень інфляції, зростання витрат на енергоносії та комунальні послуги, збереження податкового та регуляторного навантаження тощо. Сукупність цих факторів суттєво ускладнює функціонування підприємництва та вимагає системних рішень.

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів, для її написання були використані наукові праці провідних вчених, Закони України, статистичні дані Державного комітету статистики України, Постанови Кабінету міністрів України, статті фахівців, матеріали конференцій.

Загальний обсяг роботи складає 65 сторінок. Робота містить 6 таблиць та 8 рисунків. Список використаних джерел налічує 66 найменувань.

Об'єктом кваліфікаційної роботи магістра є стан та проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження є підприємницька діяльність в умовах воєнного стану.

Мета дослідження полягає у дослідженні стану та проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану та наданні пропозицій вирішення проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

У першому розділі досліджено проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

У другому розділі проведено аналіз стану підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

У третьому розділі надано пропозиції вирішення проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Резюме: У кваліфікаційній роботі досліджено стан та проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану та надано пропозиції їх вирішення.

Ключові терміни: підприємництво, підприємницька діяльність, проблеми підприємництва, воєнний стан, бізнес, редоховані підприємства.

Summary: A qualified robot ha investigated проблему адміністративної діяльності в війнах військової і спрямованої на розпорядження для її розвитку.

Key terms: enterprise, enterprise activity, enterprise problems, military camp, business, enterprise relocation.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	8
--	---

РОЗДІЛ 2.

СТАН ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	24
2.1. Аналіз показників підприємницької діяльності в умовах воєнного стану	24
2.2. SWOT-аналіз та умови функціонування підприємництва в умовах війни	34

РОЗДІЛ 3.

ПРОПОЗИЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	42
--	----

ВИСНОВКИ	54
----------	----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
----------------------------	----

ВСТУП

Актуальність теми.

Російсько-українська війна суттєво вдарила по українському бізнесу, особливо по малих та середніх підприємствах. Значна частина компаній була змушена зупинити роботу або скоротити персонал, що спричинило зростання рівня безробіття та погіршення добробуту населення. Збройний конфлікт також негативно позначився на інвестиційній привабливості малого бізнесу. Згідно з даними Світового банку, обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну у 2022 році становив лише 2,5 мільярда доларів США — це на 60% менше порівняно з 2021 роком. Війна спричинила низку проблем: зниження попиту на продукцію та послуги, подорожчання сировини й енергоносіїв, ускладнений доступ до кредитування, а також постійна загроза для життя підприємців і працівників [38].

Питаннями розвитку підприємництва, ефективності його функціонування до початку повномасштабного вторгнення в нашу країну займалися такі науковці як Бленда Н.О., Жарун О.В., Крисак А.О., Мусятовська О. С., Соколюк С.Ю., Солованюк С. М., Чернега І.І., Шевченко О.Л. та інші.

Стан та проблеми підприємництва в умовах російсько-української війни зараз активно вивчає ціла когорта вчених, зокрема, окрім зазначених науковців і Більо І., Грицко В., Даньків Н. І., Куклінова Т., Курбанов А.Б., Мельник В. В., Озарко О. П., Оліярник В. В., Пер'ян С. А., Сак Т., Сидоренко І.М., Тимощук В., Тимощук В., Тимченко О. І., Ткачук Ю., Ціх Г. В., Чалюк Ю., Черничко Т. та інші. Особлива увага зосереджена на проблемах підприємництва та шляхах їх вирішення, оскільки саме підприємництво відіграє вагомий роль у функціонуванні і розвитку економіки країни.

Об'єктом кваліфікаційної роботи магістра є стан та проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження є підприємницька діяльність в умовах воєнного стану.

Мета дослідження полягає у дослідженні стану та проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану та надані пропозицій вирішення проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Для досягнення мети було вирішено такі завдання:

- дослідити проблеми підприємницької діяльності в умовах воєнного стану;
- провести дослідження стану підприємницької діяльності в умовах воєнного стану;
- провести аналіз показників підприємницької діяльності в умовах воєнного стану;
- провести SWOT-аналіз підприємницької діяльності;
- проаналізувати умови функціонування підприємництва в умовах війни;
- надати пропозиції вирішення проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Методологічною основою даного дослідження складають різноманітні методи такі як: синтезу, дедукції та індукції, аналізу, узагальнення, системно-структурного підходу до дослідження показників підприємницької діяльності.

Інформаційною базою дослідження є статистичні дані Державного комітету статистики України, наукові праці вчених, Закони України, Постанови Кабінету міністрів України, наукові видання, електронні журнали, статті провідних фахівців, матеріали міжнародних конференцій.

Цінність результатів даного дослідження полягає у дослідженні стану та проблем підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У процесі переходу до ринкової економіки ключовим завданням підприємництва є всебічне та ефективне забезпечення населення товарами і послугами відповідно до їхнього попиту. Потреби всього суспільства, окремих галузей, регіонів, підприємств, організацій і громадян є настільки різноманітними, що жодна державна структура не в змозі задовольнити їх повною мірою. До того ж, з часом ці потреби зростають і, як показує практика останніх десятиліть, набувають дедалі більш індивідуального характеру. Саме підприємці здатні найбільш гнучко реагувати на ці зміни та ефективно їх враховувати. Окрім цього, однією з важливих, хоч і не завжди очевидних функцій малого бізнесу є формування конкурентного середовища в умовах ринкової економіки.

Провідні вчені та експерти міжнародних організацій і форумів дійшли спільного висновку: подолати зростання безробіття можливо лише шляхом створення нових підприємств і робочих місць. Варто підкреслити, що малий бізнес відіграє важливу соціальну роль, надаючи можливості працевлаштування представникам вразливих категорій населення — жінкам, людям з інвалідністю, біженцям тощо — які часто не мають шансів отримати роботу на великих підприємствах. До того ж, малі підприємства виступають своєрідною навчальною базою, де молоді спеціалісти можуть проходити стажування та здобувати практичні навички [49].

За статистичними даними Державної служби статистики України, у довоєнний період (2016–2020 рр.) частка малих підприємств стабільно становила 95,0–95,5% від загальної кількості зареєстрованих підприємств в країні. Водночас загальна кількість суб'єктів господарювання, включаючи малі підприємства, демонструвала щорічне зростання. Винятком став 2020 рік,

коли вперше було зафіксовано зниження абсолютних показників кількості підприємств, що пов'язано з негативним впливом пандемії COVID-19. Однак, попри загальне скорочення кількості підприємств, відносна частка малих підприємств залишалася стабільною [21].

У 2020 році мале підприємництво в Україні зазнало суттєвого негативного впливу внаслідок пандемії COVID-19, яка спричинила глибокі кризові явища та порушення економічної стабільності. Запровадження карантинних обмежень, локдаунів і вимог щодо соціального дистанціювання створило серйозні перешкоди для функціонування малого бізнесу, поставивши його в умови, що вимагали адаптації до нових викликів та загрожували його подальшому існуванню [49].

Рис. 1.1. Основні виклики підприємництва під час воєнного стану

Проаналізувавши основні виклики підприємництва під час воєнного стану (Рис. 1.1) ми можемо зробити наступні висновки. Руйнування інфраструктури, що було спричинене військовими діями, було значним ,

особливо тієї частина інфраструктури, яка бере безпосередню участь у виробничих процесах була зруйнована або пошкоджена, чим ускладнило або унеможливило ведення підприємницької діяльності.

Зниження попиту на послуги та товари було спричинене економічною несприятливою ситуацією та зниженням платоспроможності значної частини населення країни, що і призвело до зниження платоспроможності.

Відтік кадрів був спровокований воєнними діями, обстрілами та руйнуваннями, безпекою життя – значна кількість працівників була змушена переїхати у безпечніші райони країни або ж за її межі, що спровокувало різке скорочення кадрів.

Воєнні дії спричинили суттєві логістичні ускладнення, які в ряді випадків призвели до повного припинення постачання товарів та сировини як на внутрішньому ринку, так і з-за кордону. Одночасно з цим виникли значні фінансові труднощі, зумовлені скороченням обігових коштів, різким зменшенням доходів і прибутків суб'єктів підприємництва, а також обмеженим доступом до фінансових ресурсів. Останнє було викликане зростанням економічних ризиків і нестабільністю банківської системи, що суттєво ускладнило процеси кредитування та інвестування підприємницької діяльності [49].

Таким чином, можна виділити основні проблеми розвитку підприємництва внаслідок повномасштабного вторгнення (рис. 1.2).

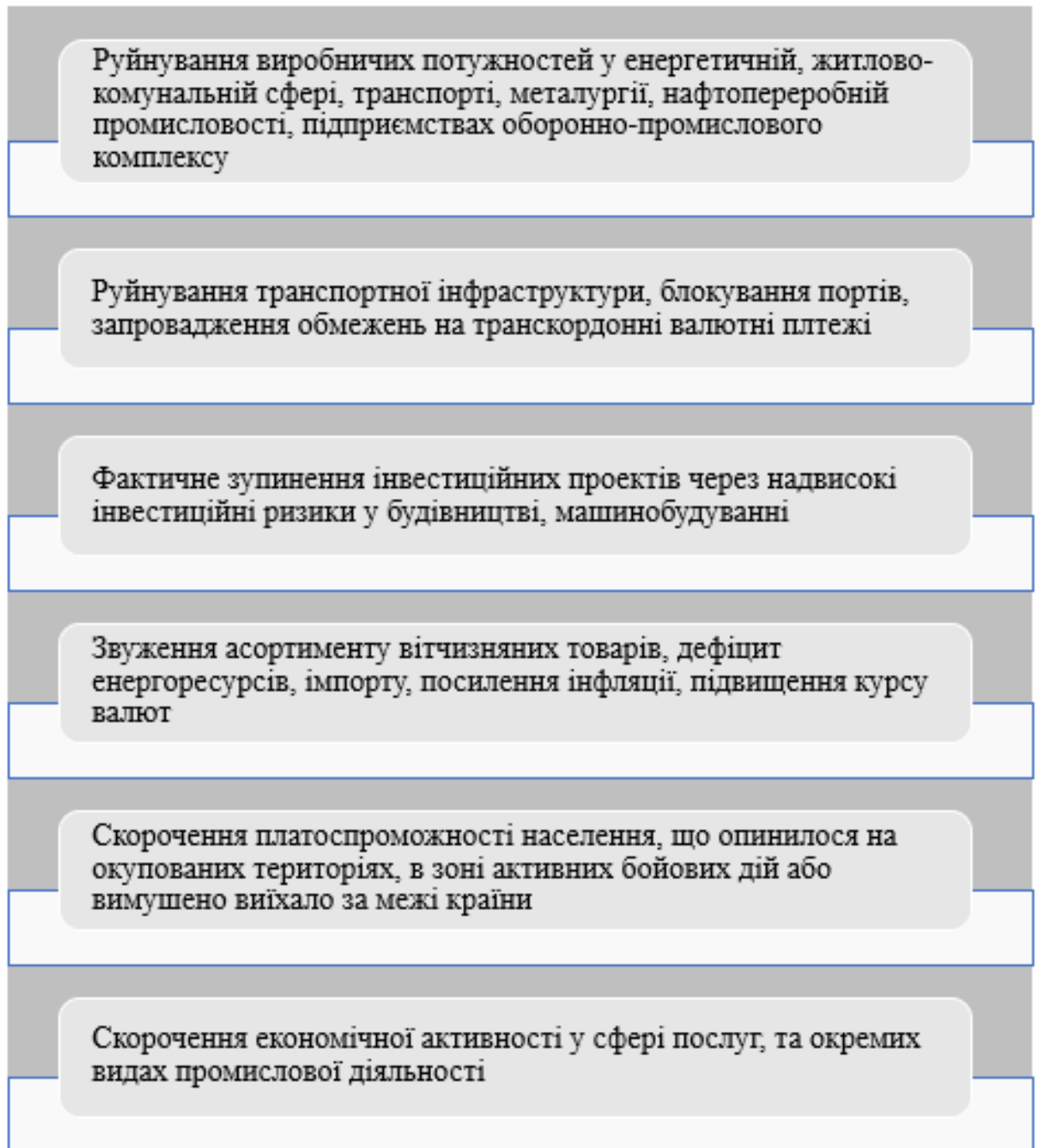

Рис. 1.2. Основні проблеми розвитку підприємництва внаслідок повномасштабного вторгнення

Джерело: складено автором за матеріалами [61]

Підприємництво виступає ключовим рушієм економічного розвитку в межах будь-якого соціально-економічного середовища. Усвідомлення його значущості як на мікро-, так і на макрорівні економічної системи є важливою

передумовою забезпечення соціального добробуту та загального економічного благополуччя. За результатами численних наукових досліджень, лише 10–20% працездатного населення мають мотивацію та необхідні компетенції для здійснення підприємницької діяльності. Водночас малі та середні підприємства, що в економічній науці розглядаються як основні інституційні форми підприємництва, забезпечують близько 60% валового внутрішнього продукту, створюють приблизно 7 мільйонів робочих місць і генерують близько 40% податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. У контексті воєнного стану підприємницький сектор відіграє особливо важливу роль як фактор економічної стійкості та адаптивності національної економіки.

Аналізуючи найпростішу організаційно-правову форму підприємницької діяльності — фізичну особу-підприємця (ФОП), слід зазначити, що, незважаючи на запровадження воєнного стану в Україні, який триває понад два роки, за даними Кабінету Міністрів на кінець 2023 року кількість зареєстрованих ФОПів становила близько 2 мільйонів осіб. Це на кілька десятків тисяч більше порівняно з кінцем 2021 року, тобто періодом до початку повномасштабної військової агресії.

Динаміка змін у цьому секторі протягом останнього десятиліття демонструє цікаві тенденції. Згідно з даними аналітичного порталу «Слово і діло», у період з 2013 по 2020 рік чисельність фізичних осіб-підприємців зменшилась з 2,664 млн до 1,885 млн, тоді як кількість юридичних осіб зросла — з 1,287 млн до 1,35 млн. У 2014 році було зафіксовано незначне зростання кількості ФОПів (на 0,2%) — до 2,670 млн, тоді як кількість юридичних осіб збільшилась на 2,3% і досягла 1,317 млн. Ці дані свідчать про трансформацію структури підприємницької активності в Україні в умовах змін зовнішнього середовища [60].

Упродовж чотирьох років, починаючи з 2015-го, спостерігалось стійке скорочення кількості фізичних осіб-підприємців (ФОП) в Україні. Так, у 2015 році їхня чисельність зменшилася на 15% і становила 2,267 млн осіб, а в 2016 році — ще на 5,5%, досягнувши 2,143 млн. У 2017 році темпи скорочення дещо

сповільнилися: кількість ФОПів зменшилась на 3,4% і становила 2,069 млн. Проте вже у 2018 році динаміка знову набула негативного характеру — спостерігалось зниження на 16%, що призвело до скорочення загальної кількості зареєстрованих ФОПів до 1,736 млн.

Позитивні тенденції у сфері малого підприємництва почали проявлятися у 2019 році: приріст кількості ФОПів склав 7,5% порівняно з попереднім роком, що дозволило досягти позначки в 1,866 млн зареєстрованих підприємців. У 2020 році зростання продовжилось, однак темпи були помірнішими — чисельність фізичних осіб-підприємців збільшилася на 1,1% і склала 1,885 млн осіб.

Аналізуючи сучасний стан підприємництва в Україні, доцільно виокремити як позитивні, так і негативні чинники, що впливають на його розвиток. Серед позитивних аспектів варто насамперед відзначити поступальний, а подекуди й динамічний розвиток інформаційно-технологічного сектору, який створює додаткові можливості для започаткування та ведення бізнесу. Зростання цифровізації сприяє спрощенню процедур реєстрації підприємницької діяльності, покращенню умов оподаткування, а також зменшенню адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання.

Розвиток банківсько-фінансового сектору також чинить позитивний вплив на підприємницьке середовище, зокрема через спрощення бухгалтерських, аудиторських і фінансових процесів. Операції з відкриття рахунків, подання звітності та здійснення фінансових транзакцій стали менш затратними за часом і менш вимогливими до обсягу документації порівняно з аналогічними процедурами в низці країн Європейського Союзу.

Окрему увагу слід приділити цифровізації державних послуг, зокрема впровадженню платформи «Дія», яка істотно полегшила доступ підприємців до адміністративних сервісів. Додаткову підтримку надають урядові програми, зокрема грантова ініціатива «єРобота», яка відкриває нові фінансові можливості для малого та середнього бізнесу [49].

У період безпосередньо після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, а частково ще до його початку, органи державної влади ухвалили низку рішень, спрямованих на підтримку, стабілізацію та подальше відновлення вітчизняного бізнесу. Частина з цих заходів носила тактичний характер і була орієнтована на забезпечення функціонування підприємництва в умовах високої невизначеності перших місяців воєнного стану. Інша частина заходів передбачала довгострокову дію з метою формування стійкого економічного середовища в перспективі.

Зокрема, державна програма «Доступні кредити 5–7–9%», започаткована ще в лютому 2020 року, була спрямована на поліпшення доступу суб'єктів малого підприємництва до фінансових ресурсів шляхом надання пільгових умов кредитування. У післякризовий період програма набула нової актуальності як один з інструментів підтримки платоспроможності та інвестиційної активності підприємництва [60].

У контексті воєнного стану проблема залучення операційного капіталу набула особливої актуальності для суб'єктів підприємницької діяльності. В умовах високої інфляції та необхідності утримання цін на товари і послуги на соціально прийнятному рівні, підприємства стикаються зі зниженням рівня прибутковості, що, у свою чергу, обмежує їхні можливості щодо фінансування процесів розвитку та відновлення бізнес-діяльності.

За результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи», яке може бути використано як ілюстративний приклад, респонденти — представники підприємницького середовища — продемонстрували різні підходи та оцінки щодо можливості залучення додаткових фінансових ресурсів через механізми кредитування. Це свідчить про неоднозначне сприйняття кредитних інструментів у сучасних економічних умовах [63].

Частина підприємців висловлювала позитивну оцінку державній програмі кредитної підтримки, хоча й вказувала на певні її обмеження. Зокрема, одним із зауважень було те, що отримані кредитні кошти дозволялося

використовувати лише для закупівлі товарів, але не для придбання обладнання, що звужувало потенційну сферу їх застосування. Водночас не всі учасники мали позитивний досвід у межах програми: зафіксовано випадки, коли, попри схвалення заявки банком, фактичне надання кредиту не відбулося з невідомих причин.

Крім того, деякі підприємці висловлювали недовіру до вимоги внесення авансового платежу при оформленні кредиту, розглядаючи цю вимогу як бар'єр, що обмежує доступ до фінансування для широкого кола суб'єктів малого бізнесу. Додатковим ускладненням, за словами респондентів, є обмежений перелік майна, яке може бути прийнято банком як застава, що також знижує доступність кредитних ресурсів.

Незважаючи на наявність позитивних оцінок, окремі свідчення вказують на потребу удосконалення окремих механізмів реалізації програми з метою розширення її доступності та підвищення ефективності. У той же час, значна частина респондентів утримувалася від участі в програмі: дехто не бажав мати справу з державними структурами, інші покладалися на власні ресурси або не мали потреби у зовнішньому фінансуванні. Це свідчить про складність взаємодії між державою та підприємницьким середовищем у сфері кредитної підтримки, а також про необхідність подальшої адаптації таких програм до реальних потреб бізнесу в умовах нестабільного середовища.

На початку березня 2022 року, в межах державної програми «Підтримка», було запроваджено механізм надання одноразової фінансової допомоги в розмірі 6500 грн для громадян, що проживали в регіонах, охоплених активними бойовими діями. Право на отримання цієї допомоги мали наймані працівники, за яких сплачувався єдиний соціальний внесок (ЄСВ), а також фізичні особи-підприємці всіх груп, які своєчасно подали податкову звітність за останній квартал 2021 року.

Програмою скористалася значна кількість підприємців, і цей крок держави був загалом позитивно сприйнятий бізнес-середовищем. У контексті кризового періоду, що настав після початку повномасштабного вторгнення,

коли велика частина підприємств тимчасово припинила свою діяльність, надані кошти дозволили частково забезпечити фінансову підтримку працівників та зберегти кадровий потенціал підприємств [49].

Окрім одноразової грошової допомоги найманим працівникам і фізичним особам-підприємцям, аналогічна форма підтримки була передбачена для підприємців, які здійснювали працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Це рішення слід розглядати як ефективний тактичний інструмент державної політики, що сприяв як збереженню робочих місць, так і частковій компенсації витрат роботодавців на оплату праці в умовах воєнного стану. Ще одним заходом, який отримав позитивну оцінку з боку підприємницької спільноти як на етапі розробки, так і під час впровадження, стало зниження регуляторного навантаження на бізнес. Зокрема, урядом було ухвалено рішення про тимчасове скасування планових заходів державного нагляду (контролю) на період дії правового режиму воєнного стану. Водночас законодавством передбачена можливість проведення позапланових перевірок у випадках, коли виникають загрози для прав, свобод та законних інтересів громадян або для національної безпеки [65].

У 2023 році Державна регуляторна служба України не оприлюднювала плану проведення перевірок суб'єктів господарювання, що стало продовженням політики зниження регуляторного тиску на бізнес в умовах воєнного стану. Крім того, було тимчасово скасовано обов'язковість застосування реєстраторів розрахункових операцій (РРО) для фізичних осіб-підприємців. Учасники відповідних соціологічних досліджень загалом позитивно оцінювали ідею фіскалізації, однак звертали увагу на проблеми, пов'язані з практичною реалізацією цієї реформи, зокрема технічні та організаційні труднощі, що виникали під час впровадження РРО.

Після початку повномасштабної агресії з боку Російської Федерації було також ухвалено низку рішень щодо податкового послаблення для окремих категорій платників податків. Зокрема, фізичні особи-підприємці першої та другої груп, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, отримали

право тимчасово не сплачувати єдиний податок, а також були звільнені від обов'язку сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) за себе. Для платників єдиного податку третьої групи було передбачено можливість добровільної сплати податку за зниженою ставкою у розмірі 2% доходу [66].

З огляду на масштабні руйнування, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, постає необхідність у значних фінансових ресурсах для компенсації завданих збитків як громадянам, так і суб'єктам підприємницької діяльності. В умовах обмежених можливостей державного бюджету та відсутності визначеного джерела фінансування цих витрат, перспективи забезпечення повноцінного механізму компенсацій залишаються невизначеними. Значною мірою це питання залежить від позиції країн-партнерів України, зокрема їхньої готовності надавати фінансову допомогу для відновлення інфраструктури, а також від можливості спрямування заарештованих російських активів на покриття втрат, спричинених війною.

Підприємці, своєю чергою, висловлюють сумніви щодо потенційної ефективності майбутніх програм компенсації. По-перше, занепокоєння викликає ймовірна складність об'єктивної оцінки вартості втраченого або зруйнованого майна з боку представників державних органів. По-друге, викликають застереження можливі бюрократичні перепони, пов'язані з необхідністю надання повного пакета підтвердної документації щодо права власності, доказів фактичного знищення активів унаслідок бойових дій тощо. Незважаючи на це, серед підприємців переважають очікування, що основним джерелом компенсаційних виплат можуть стати конфісковані за кордоном активи Російської Федерації, за умови активного сприяння української держави у міжнародній правовій і дипломатичній площинах [28].

З метою підтримки підприємницької діяльності в умовах війни, органи державної влади та місцевого самоврядування вжили також низку заходів, спрямованих на зменшення фінансового навантаження на бізнес. Зокрема, було запроваджено механізми звільнення від орендної плати або створення

пільгових умов оренди майна. Реалізація цих рішень відбувалася на різних рівнях — відповідно до форми власності майна. Так, у травні 2022 року Фонд державного майна України запровадив знижки на оренду державного майна у регіонах, що зазнали суттєвих втрат від бойових дій. У квітні того ж року Київська міська рада ухвалила рішення про звільнення орендарів комунального майна від сплати орендної плати. Однак така практика мала вибіркового характеру — у ряді регіонів, зокрема в Чернігівській області та місті Дніпро, підприємці не відзначали жодних преференцій, а, навпаки, звертали увагу на високий рівень ставок оренди, включно з орендою землі.

Варто зазначити, що внесені у податкове законодавство зміни є значно ширшими за наведені приклади, однак саме вищезазначені заходи були позитивно оцінені підприємцями. Вони дозволили бізнесу зберегти обігові кошти у найкритичніший період початку повномасштабного вторгнення, коли попит на товари та послуги різко скоротився, а загальний рівень невизначеності був максимальним.

Разом із тим, підприємницька діяльність в Україні в умовах війни стикається з низкою серйозних викликів, серед яких варто виокремити: зниження платоспроможного попиту, порушення логістичних зв'язків, втрату персоналу внаслідок мобілізації, високий рівень інфляції, зростання витрат на енергоносії та комунальні послуги, збереження податкового та регуляторного навантаження тощо. Сукупність цих факторів суттєво ускладнює функціонування підприємництва та вимагає системних рішень на рівні державної політики (див. табл. 1).

Таблиця 1.1

Результати опитувань підприємців щодо проблем підприємництва під час війни, %

Проблеми	Підприємства				
	Усі	Великі	Середні	Малі	Мікро
Зростання цін на сировину / матеріали / товари	70	67	72	70	73
Перебої з електро-, водо- або теплопостачанням	51	65	53	41	41
Складнощі з логістикою сировини/товарів територією України	41	43	42	43	29
Небезпечними умовами роботи, обстрілами	33	37	35	32	16
Зменшення попиту на продукцію/послуги	29	27	23	33	43
Розрив ланцюжків постачання	28	35	30	22	20
Державне регулювання курсу валют	25	25	24	28	16
Брак обігових коштів	23	19	20	26	31
Брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду співробітників	16	15	23	14	2
Брак паливо-мастильних матеріалів	13	13	9	12	27
Пошкодження майна підприємства або виробленого товару внаслідок бойових дій	6	7	4	5	10
Корупція	1	2	1	0	0
Не було проблем	1	3	2	1	0

Узагальнено автором за даними [48]

Згідно з даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, у перші тижні після початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації значна частина суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні призупинила свою діяльність — як повністю, так і частково. Це явище охопило більшість секторів економіки, за винятком підприємств, що функціонують у сферах, критично важливих для задоволення

базових потреб населення, таких як аптечна діяльність, громадське харчування, транспорт тощо. Водночас і в цих галузях спостерігалися суттєві труднощі, зумовлені загрозами безпеці, необхідністю релокації та іншими факторами, пов'язаними з воєнним станом. Найбільших економічних втрат зазнали підприємства, що функціонують у секторах, не пов'язаних із задоволенням першочергових потреб населення, а також ті, чия діяльність передбачає довгострокове планування й інвестиційні горизонти. Це підтверджує високу вразливість певних сегментів економіки до шоківих впливів, зокрема в умовах масштабної воєнної агресії [36].

Індустрії розваг, туризм, виробництво медіа-продуктів, ремесла, реклама та низка інших секторів економіки опинилися поза пріоритетом споживачів у кризових умовах перших місяців повномасштабної війни. Галузь будівництва, що характеризується значними капіталовкладеннями, довгостроковим плануванням та високим рівнем ризиків, відновлювалася повільно і станом на теперішній час перебуває у відносно складному стані порівняно з іншими секторами. Частина підприємств намагалася компенсувати втрати попиту шляхом розширення асортименту надаваних послуг, що свідчить про адаптаційні механізми бізнесу в умовах воєнного шоку.

Попит на товари та послуги першої необхідності, який спостерігався на початковому етапі війни, поступово стабілізується, проте з огляду на зниження купівельної спроможності населення, попит на неперіоритетні товари і послуги залишається обмеженим. Однією з найбільш гострих проблем для підприємців стала ускладнена логістика. Встановлені ланцюги постачання між українськими підприємствами були порушені, значно ускладнилося також імпордне постачання товарів та комплектуючих, що супроводжувалося випадками неналежного функціонування митних процедур.

Серед ключових проблем, з якими стикалися підприємці від початку війни й досі, варто виділити інфляційні процеси та їх наслідки, що проявляються у подорожчанні сировини, комплектуючих і витратних

матеріалів, а також у зниженні купівельної спроможності населення. Девальвація національної валюти призводить до зростання вартості імпортованих ресурсів, що зумовлює необхідність підвищення цін на кінцеву продукцію та послуги. Водночас підприємці змушені враховувати обмеженість платоспроможності споживачів, утримуючи ціни на доступному рівні задля збереження попиту. Ці фактори, у поєднанні зі зниженням прибутковості бізнесу та прагненням підтримувати рівень заробітних плат, призводять до дефіциту оборотних коштів, необхідних для розвитку, інвестицій у модернізацію обладнання та формування резервів для непередбачуваних витрат. Крім того, інфляційний тиск позначається і на вартості комунальних послуг, що створює додаткове фінансове навантаження на підприємства, особливо на ті, які використовують енергоємне нагрівальне обладнання. Це суттєво впливає на обсяг операційних коштів та загальну стійкість бізнесу в умовах воєнного конфлікту [42].

Серед українських підприємців спостерігається недостатній рівень обізнаності щодо можливостей отримання міжнародної підтримки. У цьому контексті існує значний потенціал для інформаційно-просвітницької діяльності з боку бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства. Важливо не лише поширювати інформацію про доступні програми міжнародної допомоги, але й здійснювати навчання підприємців ефективній роботі з такими програмами, включно з підготовкою та адмініструванням грантових заявок [53].

Залишається низка невирішених проблем у податковій системі України. Зокрема, доцільним є перегляд верхнього порогу доходу для суб'єктів господарювання, які можуть бути платниками єдиного податку третьої групи, з огляду на постійну змінність курсу національної валюти. Крім того, спостерігається значний розрив у рівнях оподаткування між платниками єдиного податку та платниками податку на додану вартість (ПДВ). Такий дисбаланс обмежує розвиток та масштабування підприємств, оскільки у процесі росту вони прагнуть уникнути статусу платника ПДВ, вдаючись до

різноманітних схем податкової оптимізації, зокрема шляхом реєстрації численних фізичних осіб-підприємців, які формально володіють частками компанії. Подібні виклики у конструкції податкової системи України залишаються актуальними, і ключовим завданням законодавців є пошук волі, ресурсів та механізмів для проведення системних реформ податкового законодавства [58].

На рисунку 1.3 зображено основні підходи до вивчення процесу розвитку підприємництва.

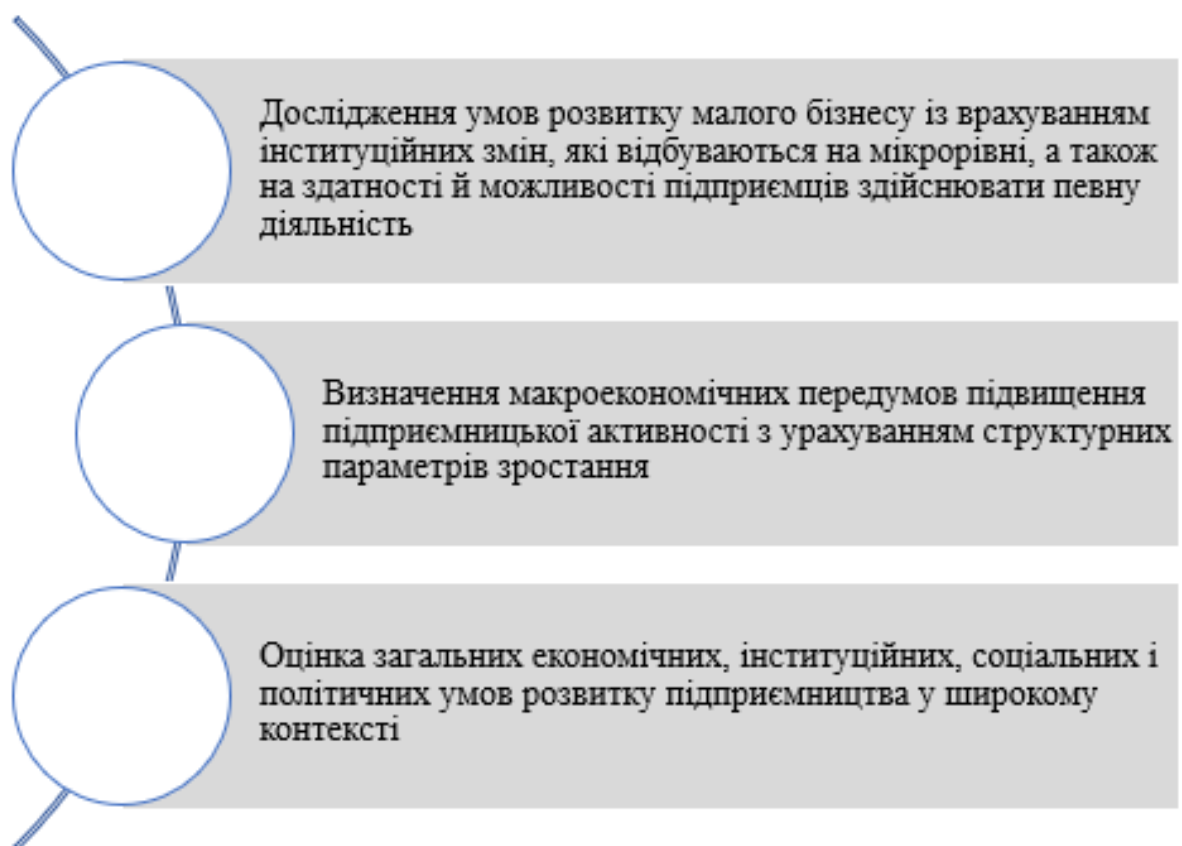

Рис. 1.3. Основні підходи до вивчення процесу розвитку підприємництва

Основною метою дослідження процесів розвитку підприємництва є визначення напрямів підвищення ефективності його функціонування задля стимулювання економічного розвитку країни. Підприємства виконують ключові функції, серед яких забезпечення високого рівня зайнятості населення, формування конкурентного ринкового середовища, надання економіці необхідної гнучкості, а також сприяння розвитку інноваційного та

інвестиційного потенціалу. Слід відзначити, що сучасний стан підприємництва в Україні характеризується як позитивними, так і дестабілізуючими чинниками. Для забезпечення сталого економічного зростання необхідним є активний розвиток підприємницької діяльності, що наразі відбувається в умовах значної складності та неоднозначності.

РОЗДІЛ 2. СТАН ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Аналіз показників підприємницької діяльності в умовах воєнного стану

Аналіз показників підприємницької діяльності в умовах воєнного стану — це складне, але важливе завдання, яке дозволяє оцінити життєздатність бізнесу, адаптивність до кризових умов та визначити напрями стабілізації й розвитку.

До початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації тенденції та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні мали переважно позитивний характер. Протягом останнього періоду близько 75% зайнятого населення (приблизно 4,8 млн осіб) працювали на малих підприємствах, тоді як лише 25% (приблизно 1,6 млн осіб) були зайняті на великих підприємствах. Російсько-український конфлікт є наймасштабнішим і найжорстокішим збройним протистоянням у Європі з часів Другої світової війни. Починаючи з 2014 року, Росія систематично підривала післявоєнну систему безпеки в Європі, здійснюючи анексію Кримського півострова, оголошення так званих «ЛНР» та «ДНР» на сході України, а у 2022 році розпочала широкомасштабне вторгнення на територію України з усієї протяжності спільного кордону, а також з території Білорусі [63].

Конфлікт в Україні свідчить про серйозне порушення Росією норм міжнародного гуманітарного права. У 2022 році агресор порушив десять ключових принципів міжнародного права, зокрема принципи суверенної рівності держав, рівноправності та самовизначення народів, мирного врегулювання міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держав, мирного співробітництва, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності, а також загальної поваги і захисту прав людини [38].

У контексті російської агресії на території України забезпечення безпеки населення є одним із ключових аспектів соціального життя, проте не менш актуальним є питання економічної безпеки, яка зазнає значних негативних впливів війни. Крім людських втрат, військові дії супроводжуються масштабними економічними збитками: руйнується інфраструктура, знижується працездатність населення, загострюються проблеми інфляції, дефіциту ресурсів, невизначеності економічного середовища та збільшення державного боргу. Дані фактори негативно впливають на нормальне функціонування економіки країни [62].

Втрати та збитки, спричинені російською агресією, досягли безпрецедентних масштабів, при цьому спад реального валового внутрішнього продукту (ВВП) України є глибшим у порівнянні з більшістю країн, які стикалися з військовими конфліктами. Водночас, Україні вдалося зберегти макрофінансову стабільність та залучити значний обсяг міжнародної допомоги, що створює умови для перспективного відновлення економіки у післявоєнний період. За оцінками експертів Світового банку та Європейської комісії, загальні втрати від війни в Україні у період з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року становлять приблизно 134,7 млрд доларів США, тоді як потреби у відновленні оцінюються у 410,6 млрд доларів [60].

Повномасштабне вторгнення Росії спричинило суттєві виклики для українських підприємств, які були змушені призупинити діяльність, а також перевести офіси та виробничі потужності з регіонів активних бойових дій до інших частин країни або за кордон. Військові дії призвели до руйнування традиційних логістичних ланцюгів постачання сировини, комплектуючих та збуту готової продукції, що змусило підприємців оперативно впроваджувати нові бізнес-моделі та процеси. Малий бізнес в Україні зазнав значних втрат унаслідок війни: лише близько 6% підприємств змогли функціонувати без суттєвих збитків у перші два місяці конфлікту. У зв'язку з тотальним вимкненням електропостачання (блекаутами) більшість підприємств змушені були впровадити додаткові джерела живлення, а кожне друге підприємство

переглянуло робочий графік. Відключення електроенергії спричинило значні втрати робочого часу протягом місяця. Вплив негативних факторів на бізнес суттєво варіюється залежно від географічного розташування підприємств. Приблизно 50% компаній, що функціонують у тимчасово окупованих та прифронтових зонах, формують близько 45% ВВП України [34].

Для оцінки негативного впливу військових дій та окупації територій України на розвиток малого бізнесу територію країни доцільно умовно класифікувати за такими групами (рис. 2):

- регіони ведення бойових дій — території, частково окуповані та охоплені активними бойовими діями, де підприємницька діяльність суттєво обмежена;
- прифронтові регіони — території, що безпосередньо піддаються загрозі військового вторгнення, в яких рівень підприємницької активності також є обмеженим;
- опорні регіони — безпечні з огляду на ведення бізнесу, які виконують ключову функцію в логістиці оборонних та гуманітарних вантажів;
- безпечні регіони — території з переважно стабільними умовами для ведення підприємницької діяльності та мінімальним ризиком військового вторгнення.

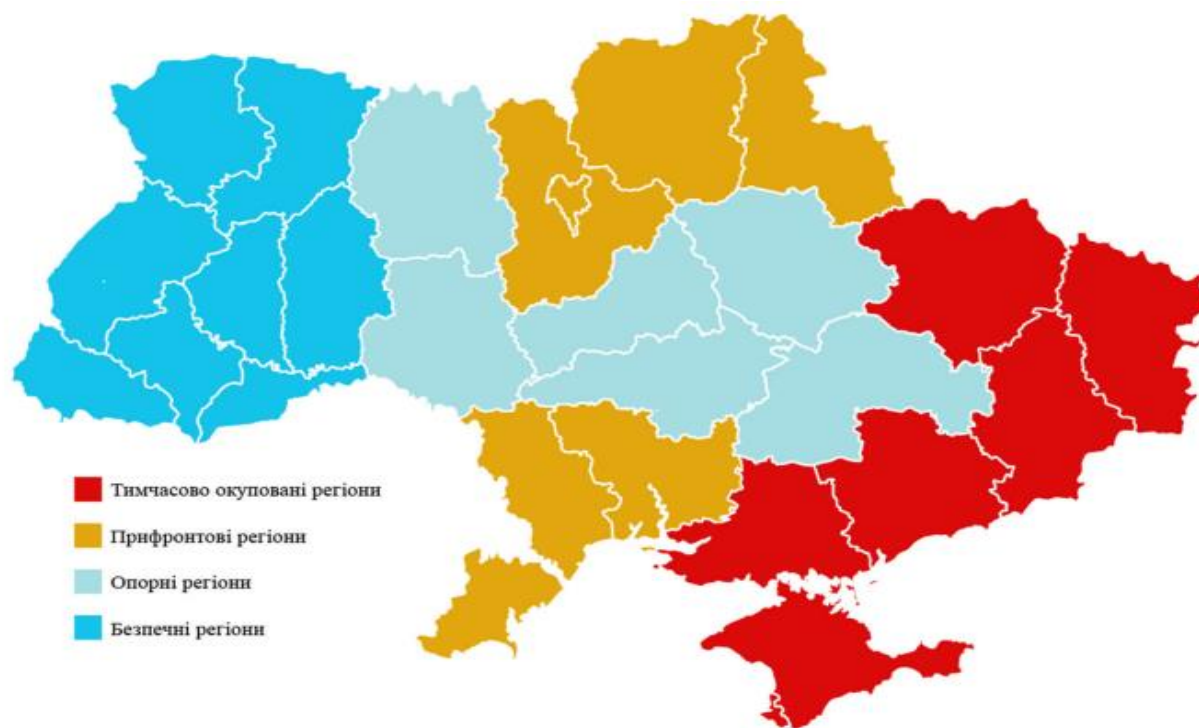

Рис. 2.1. Групування регіонів України за принципом долучення до бойових дій

Узагальнено автором за [23; 38]

Стан розвитку малого бізнесу у контексті війни демонструє значні відмінності залежно від галузевої приналежності. Найбільш критичним є положення у регіонах ведення бойових дій та прифронтових зонах, де рівень збитків малих підприємств сягає 40–45 % у сільському господарстві та видобувній промисловості, 35 % у промисловому виробництві та 37–40 % у сфері послуг. Основними причинами такого значного спаду є зниження попиту через демографічні зміни, руйнування основних виробничих засобів, відтік робочої сили, дефіцит висококваліфікованих фахівців, порушення ланцюгів постачання, а також зростання витрат на експорт та інші супутні фактори [35].

Стійкість та розвиток національної економіки визначаються комплексом внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких ключовим є ефективність підприємницького сектору, його фінансова стабільність, здатність підтримувати рентабельність та конкурентоспроможність у періоди кризових

дисбалансів. У зв'язку з повномасштабним воєнним вторгненням всі суб'єкти господарювання зазнають різних за масштабом втрат, що підкреслює актуальність державної підтримки бізнесу як одного з визначальних чинників майбутнього економічного та державного розвитку.

Підприємницькі суб'єкти адаптуються до нових викликів, залучаючи ресурси державної допомоги та міжнародних партнерів. Відбувається поступове відновлення економічної активності в багатьох секторах переробної промисловості. Сучасні умови діяльності свідчать про необхідність формування партнерських відносин між суб'єктами господарювання, що є ефективним засобом подолання негативних наслідків поточного кризового періоду.

У воєнних умовах консолідація бізнесу та кооперація за регіональним і галузевим принципами набувають особливої актуальності, сприяючи оперативному вирішенню питань виробництва товарів, що користуються попитом на ринку в умовах воєнного часу.

У період 2021 — початку 2022 року національна економіка поступово долає наслідки пандемії COVID-19 та не повністю відновилася після гібридної війни, розпочатої РФ у 2014 році. З 24 лютого 2022 року суб'єкти підприємництва перебувають у стані постійної нестабільності [8].

Повномасштабне вторгнення Росії спричинило значні втрати в аграрному секторі, зокрема близько 36 % площ, які до війни використовувалися для вирощування зернових культур [30]. Блокада Чорного моря та руйнування сільськогосподарських підприємств призвели до зростання витрат і ризиків у виробництві та експорті зерна. Уряд України спільно з міжнародними партнерами докладає значних зусиль для збереження логістичних шляхів експорту, проте, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на квітень 2023 року експорт зернових скоротився приблизно на 13 % порівняно з попереднім маркетинговим роком.

Таблиця 2.1

Кількість діючих суб'єктів господарювання у розрізі регіонів у 2014-2023 роках, одиниць

Регіон, область	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р	2019 р	2020 р	2021 р	2022 р	2023 р	Абсолютне відхилення 2023 р від 2014 р (+,-)
Україна	1932161	1974318	1865530	1805059	1839593	1941625	1973577	1956248	1732508	1913193	-18968
Вінницька	77314	80982	75005	68931	68649	70239	69980	68102	65869	73106	-4208
Волинська	48168	49273	47063	42157	39248	41138	41711	41089	40601	45974	-2194
Дніпропетровська	149741	158775	151425	142141	140372	148497	153229	153260	143055	160478	10737
Донецька	81537	69350	63694	60894	62166	65137	65341	61751	29846	28845	-52692
Житомирська	58451	58647	54201	49800	49366	51002	51245	50419	47797	52588	-5863
Закарпатська	57495	59798	56328	51972	51244	50608	49923	47946	45447	48761	-8734
Запорізька	90969	94405	87119	77621	74380	76716	78136	76176	48945	51204	-39765
Івано-Франківська	54818	55499	50647	49806	52595	55031	55477	55196	54282	60421	5603
Київська	94445	98586	97923	96026	101203	109192	111783	113452	108241	124761	30316
Кіровоградська	40385	41953	38849	36447	36486	38138	38319	37186	35621	39725	-660
Луганська	24425	21320	21589	21296	21849	22556	22424	21091	5502	4282	-20143
Львівська	117732	120442	114674	110948	115553	124363	128597	132740	133117	149350	31618
Миколаївська	57368	58065	55256	54190	54882	56309	55869	54388	43830	49324	-8044
Одеська	131247	132838	125943	127773	131592	137609	138750	132857	117451	128752	-2495
Полтавська	64466	65865	61289	60654	61157	64686	66529	65364	60514	67411	2945
Рівненська	41947	43240	40006	38111	39597	41741	43826	43519	42857	47982	6035
Сумська	45094	45708	41569	39779	40415	41675	42326	41739	38695	41630	-3464
Тернопільська	43553	44704	40365	36013	36908	37821	38627	38225	37908	41357	-2196
Харківська	167176	171356	158460	153467	154002	162794	166855	167691	141726	150589	-16587
Херсонська	51372	50190	47411	45698	44379	45996	45244	42877	15318	15964	-35408
Хмельницька	64822	66168	58973	58318	61252	63402	63880	61907	60661	67226	2404
Черкаська	53288	55240	53325	52754	54534	56493	56433	55154	52443	57843	4555
Чернівецька	46759	47810	44884	43553	43571	44782	43077	40272	38783	42402	-4357
Чернігівська	42254	44101	39523	39230	39486	41242	41914	41305	38302	42186	-68
м. Київ	227335	240003	240009	247480	264707	294458	304082	312542	285697	321032	93697

Аналізуючи за даними Державного комітету статистики України кількість діючих суб'єктів господарювання у розрізі регіонів за період 2014-2023 років, ми бачимо, що переважно по всій території України відбулося їх скорочення, виключенням є лише Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська області та місто Київ. Тобто, кількість діючих суб'єктів господарювання не зменшилась, а навпаки, збільшилась лише у західних регіонах нашої країни та у окремих центральних регіонах. Пояснити це можна тим, що підприємництво перемістилося із небезпечних зон та зон бойових дій у більш безпечні регіони нашої країни.

Таблиця 2.2

Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за 2014 – 2023 роки, тис грн

Роки	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Інші операційні доходи, тис. грн	Інші доходи, тис. грн	Разом чисті доходи, тис. грн	Операційні витрати, тис. грн	Інші витрати, тис. грн	Витрати усього, тис. грн	з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Чистий прибуток (збиток), тис. грн
2014	4181654000,8	455511731,7	408590886,3	5045764421,2	4768958031,3	841175412,8	5635831365,7	3476786082,5	-590066944,5
2015	5164124288,1	731429574,0	516820030,8	6412388390,1	5849212266,9	911633275,1	6785904403,3	4221256346,5	-373516013,2
2016	6226583190,6	480903567,8	333915381,0	7041455701,5	6386244413,5	585269918,6	7011750681,4	5138023175,2	29705020,1
2017	7621974799,4	485445450,6	277820198,8	8385245644,9	7658343394,4	489944983,0	8216492852,2	6325505025,9	168752792,7
2018	9092539796,5	545987249,3	364231743,6	10002867983,3	9144078123,1	489468404,6	9714562515,2	7604739562,9	288305468,1
2019	9659409674,8	758691104,4	458305753,3	10876425675,4	9742894757,9	520467739,1	10352646673,9	8134460634,7	523779001,5
2020	9884573566,3	602359698,0	386212975,1	10873212235,4	10025057934,6	713353991,7	10805157329,9	8191704063,4	68054905,5
2021	12807404567,7	711239676,0	477105516,0	13995762623,1	12443377003,2	518359993,3	13110486143,6	10477409656,1	885276479,5
2022	10681887363,2	695461629,7	352329022,9	11729977187,2	11063853172,4	882419666,9	12006254930,0	8732045661,1	-276277742,8
2023	13472989529,6	651619989,7	526967775,2	14651606197,2	13361586785,3	726875824,4	14223933613,0	11019141630,2	427672584,2
Абсолютне відхилення 2023 р від 2014 р (+,-)	9291335529	196108258	118376888,9	9605841776	8592628754	-114299588	8588102247	7542355548	1017739529

Аналізуючи формування чистого прибутку (збитку) підприємств за 2014 – 2023 роки, ми бачимо, що протягом всього аналізованого періоду зросли такі показники, як чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - на 9291335529 тис. грн, інші операційні доходи – на 196108258 тис. грн, інші доходи – на 118376888,9 тис. грн, разом чисті доходи – на 9605841776 тис. грн, операційні витрати – на 8592628754 тис. грн, витрати усього – на 8588102247 тис. грн, чистий прибуток – на 1017739529 тис. грн. При цьому знизилися лише інші витрати - на 114299588 тис. грн.

Варто зазначити, що протягом всього аналізованого періоду 2014- 2023 років підприємства отримали збиток лише у 2014 році - 590066944,5 тис грн, у 2015 році - 373516013,2 тис грн та у 2022 році - 276277742,8 тис грн, а у всіх інших роках протягом всього періоду підприємства отримували прибутки.

Надалі проаналізуємо рівень рентабельності всієї діяльності підприємств у 2014 – 2024 роках (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рівень рентабельності всієї діяльності підприємств за окремими видами економічної діяльності у 2014 – 2024 роках, %

	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р	2019 р	2020 р	2021 р	2022 р	2023 р	2024 р
Всього по економіці	-14,2	-7,3	0,6	3,0	4,5	7,6	0,9	10,1	-3,2	4,5	5,6
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8,9	29,5	24,7	16,0	13,7	16,1	13,6	36,4	13,3	8,0	17,8
Промисловість	-9,4	-7,7	-1,0	1,9	3,3	3,9	-1,3	7,7	-5,4	0,9	3,0
Інформація та телекомунікації	-14,9	-8,2	1,3	8,3	8,6	10,5	6,5	10,3	3,9	13,4	10,1
Фінансова та страхова діяльність	-3,6	-4,9	-0,5	14,3	13,9	8,3	13,0	17,1	4,9	16,1	8,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	-24,7	-16,9	8,9	9,4	5,9	18,0	-3,3	10,0	-12,9	6,0	4,8
Освіта	3,5	3,6	2,9	3,2	3,3	5,8	1,5	1,0	-3,9	-1,3	-1,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-12,8	-7,5	1,3	0,8	2,6	1,9	12,4	3,7	5,2	1,3	1,8

Аналізуючи рівень рентабельності всієї діяльності підприємств за окремими видами економічної діяльності у 2014 – 2024 роках ми бачимо, що найбільше рівень збитковості був у всіх аналізованих видах економічної діяльності у 2014 та 2022 роках, що пояснюється початком воєнних дій в Криму у 2014 році та повномасштабним вторгненням у лютому 2022 року. Винятком є лише окремі види економічної діяльності, які змогли і у таких важких умовах отримати рівень рентабельності, а не збитковості від своєї діяльності.

2.2. SWOT-аналіз та умови функціонування підприємництва в умовах війни

Сучасна ситуація свідчить про те, що подальший розвиток бізнесу неможливий без активного державного стимулювання, яке включає зниження податкового навантаження, сприяння розвитку кредитних відносин між суб'єктами господарювання та комерційними банками, впровадження державних програм підтримки та фінансування підприємств, створення ефективних механізмів консультативно-інформаційної підтримки, а також удосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємництва. Окрім цього, необхідним є пошук ефективних шляхів подолання економічної кризи.

Активне втручання державних органів у діяльність українського бізнесу з метою підтримки підприємництва є суттєвим фактором не лише для його подальшого розвитку, а й для зростання ключових макроекономічних показників загалом. У зв'язку з цим, одним із пріоритетних завдань уряду є розробка та впровадження ефективної державної політики, спрямованої на стимулювання розвитку бізнесу, зокрема на створення сприятливого середовища для його підтримки та функціонування [31].

Таблиця 2.4

SWOT-аналіз підприємницької діяльності в умовах війни

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
– Гнучкість	– Зниження обсягів виробництва
– Досвід адаптації	– Втрата персоналу/обладнання
– Державна підтримка	– Залежність від імпорту
Можливості (O)	Загрози (T)
– Нові ринки	– Знищення активів
– Діджиталізація	– Бойові дії поруч
– Гранти / допомога	– Інфляція, падіння попиту

Отже, до позитивних аспектів підприємницької діяльності в умовах війни слід віднести гнучкість бізнесу, здатність до адаптації та наявність державної підтримки, тоді як до негативних факторів належать зниження обсягів виробництва, втрата персоналу та обладнання, а також висока залежність від імпорту.

Війна в Україні суттєво трансформувала економічний ландшафт країни, змушуючи підприємства шукати нові територіальні локації для продовження діяльності. Релокація бізнесу стала одним із ключових механізмів підтримки функціонування підприємств у умовах бойових дій.

Міністерство економіки України з перших тижнів повномасштабного воєнного конфлікту ініціювало програму часткового або повного переміщення українських підприємств із зон бойових дій. Участь у цій програмі може брати будь-яке підприємство, розташоване в постраждалих регіонах.

Станом на березень 2024 року зафіксовано 18 944 випадки релокації бізнесу між регіонами України. Найбільша частка переїздів припадає на підприємства, які залишили Київ (33,2%), Дніпропетровську область (9,6%) та Київську область (8,5%). Водночас саме ці регіони є найбільш популярними напрямками для релокації бізнесу, при цьому Київ займає провідну позицію як

місце нового розміщення підприємств, з часткою майже 28% від загальної кількості переміщень [48].

Релокація бізнесу в умовах воєнного конфлікту стала не лише викликом, а й потенційною можливістю для розвитку окремих регіонів України. Західні та Центральні області країни виявилися найбільш привабливими для переміщення підприємств, що зумовлено відносною безпекою, розвиненою інфраструктурою та активною підтримкою з боку місцевих органів влади. Водночас південні регіони, попри підвищений рівень ризиків, зберігають свою ключову логістичну функцію.

Успішність релокації підприємств значною мірою залежить від державної підтримки, яка сприяє адаптації бізнесу до нових умов та забезпеченню безперервності господарської діяльності, що є важливим фактором для економічного відновлення країни.

Серед релокованих суб'єктів господарювання виділяють чотири основні типи підприємств:

Перший тип — великі системні підприємства, яким складно перевозити габаритне обладнання, серед яких переважають акціонерні товариства та державні підприємства. Ці компанії мають найбільшу потребу в державній підтримці.

Другий тип — підприємства середнього рівня з власним виробництвом і ресурсами, які часто здійснюють релокацію до своїх філій або бізнес-партнерів у Західній Україні. Зазвичай ці компанії діють автономно, потребуючи від держави та місцевих органів влади насамперед координації та сприяння у налагодженні партнерських зв'язків.

Третій тип — фізичні особи-підприємці (ФОП), переважно мікробізнеси, що надають послуги або займаються ремісничим виробництвом ("крафтовим" виробництвом). Ці підприємці швидко відновлюють діяльність після переїзду і зазвичай не потребують державної допомоги через наявність стабільної клієнтської бази.

Четвертий тип — ІТ-компанії, які з початком активних бойових дій масово переїхали на Західну Україну. Цей сектор має достатні ресурси для самостійного облаштування і не потребує суттєвої підтримки держави [35].

Таким чином, завдяки урядовій програмі релокації значна кількість підприємств змогла продовжити діяльність у нових умовах, зберегти бізнес та робочі місця.

Економічна стабільність України в значній мірі залежить від діяльності платників податків, які продовжують працювати навіть у складних обставинах. Запроваджені податкові зміни сприяють економії коштів суб'єктів господарювання на податкових платежах, що дозволяє їм інвестувати в подальший розвиток підприємств. Водночас підприємці мають сприяти наповненню бюджету на добровільній основі, забезпечуючи фінансові ресурси для виконання державою своїх функцій. Система оподаткування повинна одночасно стимулювати ведення бізнесу в сучасних умовах і забезпечувати наповнення державного та місцевих бюджетів податковими надходженнями від підприємств [25].

До основних ресурсів, що сприяють розвитку підприємництва, належать:

- Work4UA — онлайн-платформа підтримки підприємців, які продовжують працювати в умовах війни. Проєкт «Працюй на перемогу» виступає початком економічного фронту країни та має на меті залучити фінансову підтримку від іноземних і українських громадян, компаній і організацій для малого та середнього бізнесу України;
- Prozorro+ — адаптована система державних закупівель довоєнного періоду, що спрямована на оперативне задоволення потреб органів влади та місцевого самоврядування в критично важливих товарах і формування спільнот бізнесу навколо державних замовлень;
- «Форс-мажори» — сервіс, який допомагає підприємцям, котрі через війну не можуть виконати зобов'язання за договорами (постачання

товарів, надання послуг, оплати тощо). За допомогою цього сервісу будь-який підприємець може офіційно повідомити контрагента про настання форс-мажорних обставин [63].

Рис. 2.2. Умови функціонування підприємництва в умовах війни

Отже, до умов функціонування підприємництва в умовах війни ми можемо віднести:

Політичні та правові зміни: запровадження воєнного стану, обмеження деяких свобод, мобілізація, спрощення регуляцій або навпаки – їх посилення.

Економічна ситуація: падіння ВВП, інфляція, нестабільність валютного курсу, зниження купівельної спроможності населення.

Логістичні обмеження: руйнування інфраструктури, затримки поставок, втрата доступу до окремих регіонів.

Ризики для персоналу: евакуація, мобілізація, скорочення кадрів.

Державна підтримка: пільгове оподаткування, гранти, кредити, релокація бізнесу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що заходи Уряду України щодо підтримки бізнесу в умовах війни є цілком обґрунтованими, враховують специфіку різних видів підприємницької діяльності та сприяють створенню сприятливих умов для їх успішного відновлення і функціонування. Таким чином, за умови належної державної підтримки український бізнес здатен стати рушієм економічного відновлення країни та підвищення її спроможності протистояти агресору.

Водночас, одним із викликів є формування економічного фронту, який забезпечує поповнення бюджету та підтримання платоспроможності населення. Перші три місяці повномасштабної війни нанесли значного удару майже кожному бізнесу в Україні, спричинивши втрати на сотні мільярдів доларів, що призвело до уповільнення темпів економічного зростання, перерозподілу бюджетних ресурсів на медичну та соціальну сфери, простоїв у виробництві та зростання рівня безробіття.

Складна економічна ситуація зумовлює необхідність удосконалення існуючих та пошуку нових механізмів подолання кризових явищ, що сприятиме подальшому розвитку підприємництва. До основних напрямів стимулювання бізнесу доцільно віднести:

- розробку стратегічного плану виходу економіки України з кризи;
- забезпечення ліквідності платників податків;
- підтримку малого бізнесу;

- збалансування податкового навантаження з урахуванням податкового законодавства та фінансових можливостей підприємств;
- покращення комунікації, координації та співпраці між суб'єктами господарювання на державному та місцевому рівнях.

Крім заходів, уже впроваджених в Україні, важливим елементом ефективної підтримки бізнесу є адаптація світового досвіду країн, що стикалися з форс-мажорними обставинами (війною, пандемією тощо). Зокрема:

- розширення доступу малого та середнього бізнесу до капіталу через співпрацю уряду з міжнародними кредитними організаціями, такими як USAID, Оксфам, SIDA [40];
- консолідація зусиль приватних підприємств, інституційних інвесторів, комерційних і розвиткових банків, а також експортно-кредитних агентств у партнерстві з Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) — членом Групи Світового банку. Прикладом такої співпраці є угода 2020 року між Diamond Trust Bank Kenya Limited і МФК щодо надання кредитів на суму 50 млн доларів США малим і середнім підприємствам, постраждалим від пандемії COVID-19 [36]. МФК також підтримує аграрний сектор країн, що розвиваються, зокрема через Програму розвитку продовольчих систем, започатковану у 2021 році спільно з Федеральним Міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ), спрямовану на інвестиції у виробництво харчової продукції та фінансування сільськогосподарських підприємств [28];
- впровадження психометричних інструментів фінансово-технологічними компаніями для оцінки підприємницьких здібностей позичальників, що в поєднанні з кредитною історією та

іншими даними сприяє стимулюванню приватного банківського кредитування досвідчених підприємців;

- розширення доступу малого і середнього бізнесу до навчальних та консультаційних програм, зокрема через запуск ініціатив розвитку підприємницьких навичок і підтримки бізнесу, таких як співпраця урядів з організацією Оксфам, а також надання консультацій з міжнародними бізнес-експертами. Український досвід у цьому напрямі включає запуск онлайн-платформи «Дія.Бізнес» Міністерством цифрової трансформації у 2020 році, що сприяє адаптації світових практик до національних реалій [56].

Окремим пріоритетом є удосконалення співпраці, комунікації та координації між суб'єктами господарювання на державному і місцевому рівнях, що має важливе значення для забезпечення безперебійного постачання критично важливих медичних препаратів, обладнання, продовольства та інших необхідних товарів і послуг.

Проблематика стимулювання та підтримки підприємництва є надзвичайно актуальною в Україні на всіх рівнях управління — державному, регіональному та безпосередньо у бізнес-середовищі. Її розв'язання відкриває можливості для прискорення відновлення та модернізації економіки, переходу на інноваційний шлях розвитку, ґрунтуючись на пошуку найефективніших моделей підтримки підприємств різного масштабу в сучасних умовах. Результати досліджень підтверджують, що уряд України вже розробив і впровадив ряд програм, які забезпечують тимчасові послаблення та підтримку бізнесу в умовах воєнного стану. Такі заходи є доцільними, враховують специфіку різних форм підприємництва і створюють умови для стабільного відновлення та розвитку бізнесу, що сприятиме відновленню економіки та посиленню здатності держави протистояти агресору [56].

РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Аналіз даних Державного земельного кадастру України свідчить, що однією з характерних особливостей сучасного ринку земель сільськогосподарського призначення є законодавчо визначена мінімальна ціна. У разі, коли ринкова вартість земельної ділянки наближається до цього мінімуму, землевласники втрачають можливість знижувати ціну з метою залучення покупців [30].

З метою підтримки аграрних виробників поступово впроваджуються урядові програми, спрямовані на розвиток та підтримку аграрного бізнесу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Урядові програми та ініціативи з підтримки підприємницької діяльності

Програма	Зміст програми
<i>1</i>	<i>2</i>
Кредитування підприємств за програмою «5-7-9%»	Посилено підтримку переробки та проєктів енергоефективності на всій території України, бізнесу на деокупованих територіях, запроваджено механізми державної підтримки за договорами факторингу, що стимулюватиме розвиток вітчизняного виробництва.
«Work4UA»	Проєкт «Працюю на перемогу» має на меті залучити фінансову підтримку від іноземних та українських громадян, компаній і організацій для малого та середнього бізнесу України, який працює в умовах війни.
Єдиний податок в 2% без ПДВ	На період з 1 квітня 2022 року до припинення/скасування дії воєнного стану права на використання спрощеної системи оподаткування бізнесу (ФОП та юридичним особам) з оборотом до 10 млрд. грн. Ставка єдиного податку для таких «спрощенців» становитиме 2% від обороту без ПДВ.

1	2
«Грант на сад», «Грант на теплицю», «Мінігрант на власну справу», «Грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ»	Грантові конкурси для розвитку власного бізнесу.
Еквайринг без комісії	Заради безпеки кожного українця, перш за все, віддавати перевагу безготівковим розрахункам.
Державні гарантії на портфельній основі	Державні гарантії надаються для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів банків-кредиторів, що надаються суб'єктам господарювання мікро-, малого та середнього підприємництва.
Звільнення від сплати ЄСВ, штрафів, пені та перевірок по ЄСВ	Для ФОП, осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, та для членів фермерських господарств є рішення про звільнення їх від сплати ЄСВ за себе.
Експорт в умовах війни	Національний банк встановив на рівні 90 календарних днів граничні терміни розрахунків за операціями з експорту товарів, здійснених із 11 листопада 2023 року з метою поліпшення дисципліни дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності граничних термінів розрахунків за операціями з експорту товарів та забезпечити повернення валютної виручки в установлені граничні терміни розрахунків за окремими операціями з експорту товарів.

Джерело: адаптовано на основі [14; 34]

У контексті підтримки розвитку бізнесу урядом України впроваджуються численні програми та ініціативи, спрямовані на усунення бар'єрів, що перешкоджають розвитку підприємництва. З початку 2023 року понад 11,8 тисяч аграрних господарств отримали банківські кредити на суму

61 млрд грн, з яких 9,1 тисячі агропідприємств було профінансовано в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» на загальну суму 35,3 млрд грн. За даними Міністерства аграрної політики, найбільший обсяг кредитування за цією програмою отримали підприємства Кіровоградської (4,14 млрд грн для 1 337 господарств), Вінницької (3,9 млрд грн для 1 084 господарств), Одеської (3,7 млрд грн для 885 господарств) та Київської (3,65 млрд грн для 746 господарств) областей [32].

Даний підхід значно полегшує доступ мікро- та малого бізнесу до банківського фінансування. Завдяки державній підтримці аграрії можуть отримувати кредити розміром до 90 млн грн за ставками 5-9% річних залежно від категорії кредиту та типу підприємства.

Для підтримки зерновиробників урядом України було тимчасово скасовано імпорتنі мита на матеріали для зберігання зерна, спрощено процедуру реєстрації сільськогосподарської техніки та вантажного транспорту, а також запроваджено систему грантової підтримки для малих фермерських господарств. Крім того, державна програма «Доступні кредити 5-7-9» розширена для охоплення більшої кількості підприємств, включаючи середні та великі [32].

Для забезпечення фінансової підтримки суб'єктів господарювання урядом було прийнято постанову, що передбачає компенсацію відсоткової ставки за кредитами для малих та середніх аграрних виробників з річним оборотом до 20 млн євро (еквівалент підприємства, що обробляє до 10 000 га). Максимальна сума кредиту, на яку поширюється компенсація, становить до 50 млн грн, а термін дії кредиту — 6 місяців. Умовою отримання кредитування є статус сільськогосподарського товаровиробника відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Максимальний рівень державної гарантії за портфельними кредитами встановлено на рівні до 80% [43].

Незважаючи на негативний вплив воєнних дій Російської Федерації, економіка України демонструє ознаки відновлення. За попередніми оцінками

Міністерства економіки, зростання ВВП у вересні 2023 року у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року склало близько 9,1 відсоткових пунктів, а за січень–вересень 2023 року — 5,3 в.п. Підтримка малого та середнього бізнесу сприяє збереженню та відновленню виробництва в галузях, що забезпечують базові потреби населення, зокрема в харчовій, текстильній та взуттєвій промисловості. Станом на липень 2022 року понад половина опитаних підприємств харчової промисловості зберігали або перевищували довоєнний рівень виробництва (34% та 24% відповідно), тоді як у легкій промисловості лише 7% підприємств працювали на повну потужність. В інших галузях рівень відновлення був значно нижчим через складності адаптації та специфіку виробництва [58].

У промисловому секторі ключовою проблемою стала нестача персоналу, обумовлена мобілізацією та евакуацією працівників у безпечні регіони. Це призвело до критичного зниження виробництва у таких галузях, як виробництво будівельних матеріалів, металургія, металообробка, хімічна промисловість та машинобудування. Зокрема, 16% підприємств будматеріалів призупинили діяльність, а 63% металургійних підприємств скоротили виробництво більш ніж удвічі. Навіть деревообробна галузь, зосереджена переважно на заході та півночі України, має лише 35% підприємств, що працюють майже на повну потужність [7].

Водночас у багатьох секторах переробної промисловості спостерігається поступове відновлення виробничої активності. Зокрема, харчова промисловість нарощує виробництво завдяки збільшенню сировинної бази агровиробництва та налагодженню нових каналів постачання. Позитивна динаміка також відзначається у машинобудуванні та виробництві будівельних матеріалів, що стало можливим завдяки інноваційним підходам та реалізації проєктів відновлення, зокрема урядової програми «Є Оселя», яка розпочала діяльність у жовтні 2022 року та орієнтована на підтримку вразливих категорій населення [20].

Варто зазначити, що програму Міністерства економіки реалізують у співпраці з Міністерством цифрової трансформації та ПрАТ «Укрфінжитло», а також за участі державних комерційних банків-партнерів, які надають комплекс послуг. Для військовослужбовців Збройних Сил України за контрактом, педагогічних працівників, медиків та науковців встановлено пільгову кредитну ставку у розмірі 3 в.п. річних, тоді як для інших категорій населення ставка за іпотечними кредитами становить 7%.

Зростання в добувній промисловості обумовлено накопиченням запасів вугілля та газу для зимового періоду. Водночас ремонтні роботи на об'єктах генерації та енергомережах, постійні пошкодження мереж унаслідок бойових дій у окремих регіонах, а також аномально теплі погодні умови стримували рівень виробництва та споживання електроенергії у порівнянні з вереснем 2022 року [27].

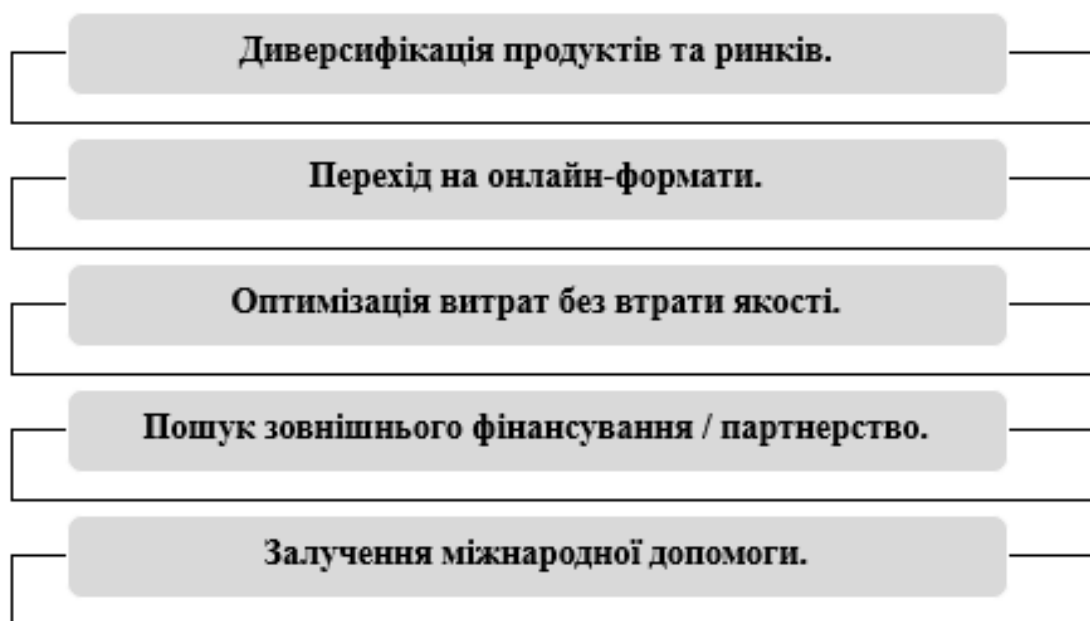

Рис. 3.1 Рекомендації для розвитку підприємницької діяльності в умовах воєнного стану

Рекомендації щодо розвитку підприємницької діяльності в умовах воєнного стану включають:

- диверсифікацію продуктового асортименту та ринкових напрямків збуту;
- перехід на онлайн-формати ведення бізнесу;
- активний пошук зовнішнього фінансування та формування партнерських відносин;
- оптимізацію витрат при збереженні якості продукції чи послуг;
- залучення міжнародної допомоги.

Водночас основними чинниками, що стримують економічне зростання, залишаються:

– економічна ситуація та забезпеченість енергоносіями, які є одними з найбільш вразливих та критичних викликів для виробників. Якщо до початку широкомасштабних воєнних дій ключовою проблемою було значне зростання цін на енергоносії, то в сучасних реаліях постає питання їх доступності. Значна частина підприємств будівельної галузі використовує газ та вугілля, тому актуальним є перехід до альтернативних джерел енергії. Україна, як потужна індустріальна та аграрна держава, має значний потенціал розвитку відновлювальної енергетики, зокрема сонячних та вітрових електростанцій, а також інших видів генерації. Особливо важливим є розвиток вуглецево-нейтральної енергетики, що сприятиме частковій заміні зруйнованих електростанцій та створенню більш розгалуженої енергосистеми;

– логістичні проблеми та зростання їх вартості, зумовлені, зокрема, подорожчанням пального, яке нині має специфічний паритет;

– трансформації на ринку праці України. Значне скорочення зайнятості протягом 2022 року пов'язане зі зменшенням виробничих обсягів на підприємствах, порушенням виробничих зв'язків та руйнуванням підприємств у зонах воєнних дій.

За підсумками 2022 року кількість комерційних підприємств знизилася на 21,3 в.п., при цьому на підприємствах, які продовжували діяльність, скорочення персоналу становило близько 5 в.п. Скорочення спостерігалось у всіх сегментах підприємств незалежно від їх розміру. Аналітичні дослідження

[41] вказують, що найбільші втрати робочих місць припали на мікропідприємства, де чисельність найманих працівників зменшилася на 53 в.п. порівняно з початком року. У великих підприємствах скорочення персоналу не перевищило 4 в.п., тоді як у середніх і малих підприємствах втрати становили відповідно 6 та 8 в.п. [33].

Крім того, існує категорія фахівців, заміна яких є складною, потребує часу і значних ресурсів, а також пов'язана з питаннями безпеки. Сучасні умови ведення підприємницької діяльності свідчать про необхідність налагодження тісної співпраці між суб'єктами господарювання з метою подолання негативних явищ. У воєнних умовах принцип консолідації та кооперації за регіональною та галузевою ознаками набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє оперативно реагувати на виклики ринку та забезпечувати виробництво товарів, що залишаються затребуваними.

У 2022 році Комітет активно працював над розробкою, погодженням і поданням на розгляд Кабінету Міністрів України проектів нормативно-правових актів, які надають можливість підприємцям об'єднувати зусилля як шляхом укладення відповідних договорів, так і через створення господарських структур із правовою особою або без неї. Зокрема, значну увагу приділено розвитку міжгосподарської кооперації, що передбачає комплексну перебудову аграрного виробництва. Цей процес має інтегруватися з іншими формами суспільного поділу праці в аграрному секторі, бути синхронним із зональною та міжзональною спеціалізацією виробництва. Міжгосподарська кооперація не виключає предметної та технологічної спеціалізації, однак повинна відбуватися в контексті комплексного розвитку відповідного регіону, включно з промисловими підприємствами, і проходити поетапний перехід від простих форм до більш складних і масштабних організаційних структур.

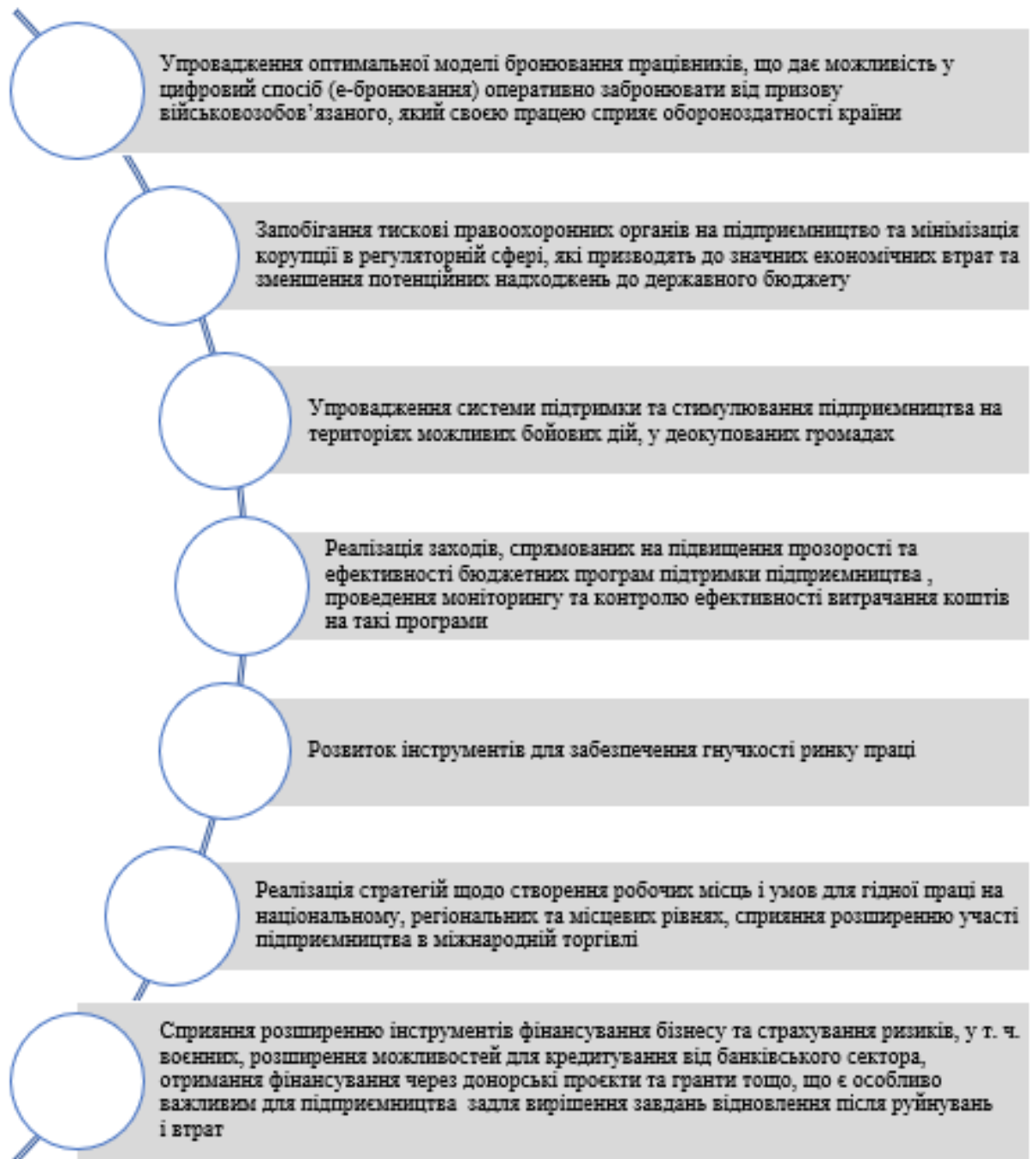

Рис. 3.2 Першочергові завдання держави для сприяння розвитку підприємницької діяльності

Отже, зазначені першочергові завдання держави повинні бути виконані в першу чергу для сприяння розвитку підприємницької діяльності у нашій країні, що дасть низку переваг і для економіки нашої країни і для її населення.

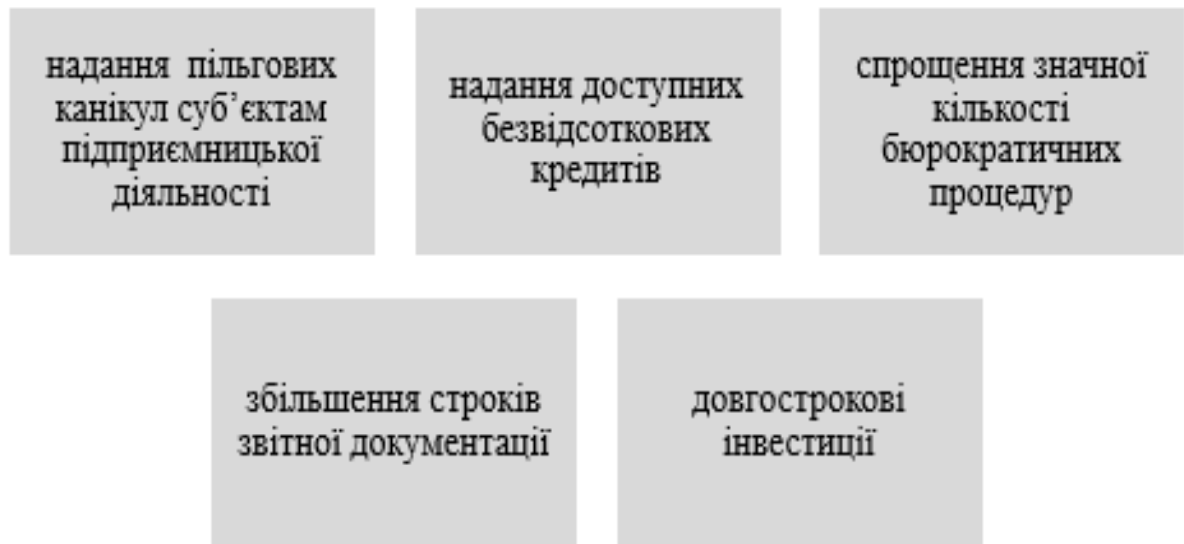

Рис. 3.3 Шляхи підтримки економічної ситуації в Україні

Отже, актуальними напрямками підтримки економічної ситуації в Україні на сьогоднішній день є: надання пільгових канікул суб'єктам підприємницької діяльності, забезпечення доступу до безвідсоткових кредитів, спрощення значної кількості бюрократичних процедур, а також продовження строків подання звітної документації. Для прискорення темпів економічного зростання необхідним є залучення довгострокових інвестицій.

Серед ключових викликів, з якими стикається малий бізнес, слід виділити зростання цін на матеріали та сировину, а також проблеми у сфері логістики. Незважаючи на те, що дефіцит палива, який був критичним на початку воєнних дій, наразі не чинить суттєвого впливу, зростання вартості пального негативно позначається на діяльності підприємств.

Аграрний сектор зазнає значних втрат через війну, зокрема внаслідок окупації територій, незаконного вивезення продовольства, пошкодження сільськогосподарської техніки, мінування полів, а також через зростання вартості логістичних послуг у зв'язку з блокуванням портів. Аналіз ситуації в неприфронтових регіонах свідчить, що однією з основних проблем залишається втрата постачальників. Вплив мобілізації на бізнес оцінюється як незначний, хоча підприємства зазнали значних кадрових втрат.

Суттєвою проблемою для малого бізнесу стала також здатність забезпечувати виплату заробітної плати працівникам. За різними оцінками, лише близько 5 % компаній змогли підвищити заробітну плату, 20 % утримали її на довоєнному рівні, тоді як більшість підприємств були змушені її знизити або призупинити виплати [56].

Під час виступу на Всеукраїнському форумі «Україна 30» Президент Володимир Зеленський наголосив, що розвиток малого та середнього бізнесу є пріоритетом державної політики, підтвердженням як у передвиборчій програмі, так і в діях уряду [12].

Відповідно до ухвалених державних рішень, підприємства з оборотом до 10 млрд грн отримали можливість перейти на сплату єдиного податку; підприємці сплачують лише 2 % від обороту замість ПДВ та податку на прибуток; фізичні особи-підприємці (ФОП) першої та другої груп можуть добровільно обирати сплату єдиного податку; мобілізовані працівники ФОП звільнені від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) [12].

У період воєнного стану ФОП, які не отримують доходу, також звільняються від сплати ЄСВ; санкції за порушення законодавства щодо реєстраторів розрахункових операцій не застосовуються до завершення воєнного стану; з 24 лютого 2022 року платники податків у районах бойових дій звільнені від сплати земельного податку; підприємства звільнені від ПДВ за товари, які були знищені внаслідок війни або передані на потреби оборони тощо [47].

Урядом було прийнято рішення про скасування майже всіх перевірок, пов'язаних із діяльністю суб'єктів господарювання, включно з камеральними та фактичними перевірками. Однак пізніше ці рішення були переглянуті, а відповідні зміни внесені до чинного законодавства. Внаслідок цього, на період воєнного та надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після їх завершення, було запроваджено мораторій на перевірки, що стосуються правильності нарахування, декларування та сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ). Усі перевірки, розпочаті до 24 лютого, були призупинені, а

застосування штрафних санкцій та пені за порушення у сфері нарахування, декларування та сплати ЄСВ за цей період було тимчасово припинено [31].

Наступним кроком Уряду стала реалізація програми тимчасового переміщення підприємств із зон, постраждалих внаслідок воєнних дій, з метою підтримки та стимулювання розвитку національного бізнесу. Дана програма передбачає державну допомогу підприємствам, розташованим у зонах активних бойових дій, для переміщення їх виробничих потужностей до західних регіонів України [31].

Сучасна ситуація характеризується нестачею державних ресурсів для гарантування та самостійного страхування ризиків потенційних інвесторів, що призводить до зниження обсягів прямих іноземних інвестицій, які раніше сприяли розвитку українського бізнесу. Відновлення економіки у воєнний та післявоєнний періоди потребує значних капіталовкладень.

З метою підтримки фінансування підприємств у період воєнного стану у Верховній Раді зареєстровано законопроект №7456 «Про внесення змін до Закону України „Про інвестиційну діяльність“ щодо підтримки виробників та залучення іноземних інвестицій під час воєнного стану». Законопроект передбачає заходи з підтримки економіки держави з урахуванням ключових експортних груп, що сприяють максимізації валютних надходжень. Він створює правову основу для реалізації спеціального інвестиційного проекту державної підтримки приватних компаній в умовах воєнного стану, спрямованого на збереження існуючих виробництв [29].

Незважаючи на складні умови функціонування, вітчизняний бізнес продовжує свою діяльність. Так, представники компанії IDS Ukraine, що спеціалізується на виробництві безалкогольних напоїв, повідомили про труднощі, з якими зіткнулися з початку війни: тимчасове припинення виробництва через окупацію Херсонської області, логістичні проблеми, нестачу пального, втрату значної частини цільової аудиторії через еміграцію, а також зміну споживчих форматів. У зв'язку з перебоями електропостачання та комунікацій, компанія збільшила запаси продукції на власних і

партнерських складах, щоб гарантувати доступність товару для населення за будь-яких умов. Наразі обсяг продукції забезпечує попит приблизно на 25 днів за поточним рівнем продажів [63].

Сергій Дядюшко, генеральний директор медичної лабораторії «Ескулаб», повідомив, що підприємство стикнулося з логістичними труднощами, пов'язаними з постачанням реагентів для аналізів із Європейського Союзу. Через значні затримки на кордоні було проведено оптимізацію ланцюгів постачання з метою забезпечення майже аналогічної швидкості отримання вантажів у порівнянні з довоєнним періодом. Крім того, внаслідок зусиль компанії було створено додаткові мережі Інтернет у відділеннях для забезпечення альтернативних каналів зв'язку. Медичний персонал пройшов навчання щодо роботи в умовах відсутності електропостачання та зв'язку. Відділення були оснащені резервними генераторами та альтернативними каналами доступу до Інтернету. Наразі функціонують опорні відділення у кожному регіоні, які здатні працювати в екстремальних умовах, забезпечуючи безперешкодний доступ до медичних аналізів для населення. У відповідь на поточні виклики компанія перейшла від довгострокового до короткострокового планування, при цьому кожен підрозділ розробив власний антикризовий план [63].

ВИСНОВКИ

Враховуючи сучасні умови, українська економіка, незважаючи на військові дії, демонструє поступове відновлення. Суб'єкти підприємництва адаптуються до нових викликів, використовуючи підтримку держави та міжнародних партнерів. Спостерігається відновлення економічної активності у багатьох секторах переробної промисловості.

Виробнича сфера, що зазнала значних збитків та руйнувань у період війни, поступово відновлює свою функціональність. Зокрема, підприємства харчової промисловості збільшили обсяги виробництва, що стало можливим завдяки розширенню сировинної бази у сільському господарстві та налагодженню альтернативних логістичних маршрутів.

Проведене дослідження свідчить, що з початком повномасштабного вторгнення і станом на сьогодні було впроваджено низку змін, пов'язаних із режимом воєнного стану, державною підтримкою суб'єктів господарювання та фізичних осіб-підприємців. Дані заходи сприяють підвищенню ефективності функціонування бізнесу в умовах війни. Крім того, актуальним є залучення кращих практик підприємницької діяльності європейських країн у сфері реконструкції та відновлення, а також інвестицій з боку приватного бізнесу.

Серед можливих шляхів підтримки економічної ситуації в Україні на сьогодні слід виділити надання пільгових періодів для суб'єктів підприємницької діяльності, доступних безвідсоткових кредитів, спрощення бюрократичних процедур, а також збільшення строків подання звітної документації. Для забезпечення прискорених темпів економічного зростання необхідні довгострокові інвестиції.

Для бізнес-спільноти важливо усвідомлювати, що сучасна Україна — це не лише країна, яка потребує фінансової підтримки, а й економіка з перспективними інвестиційними можливостями. Необхідно продовжувати пошук програм економічного розвитку та залучати подальшу підтримку

міжнародних партнерів, що може відкрити нові можливості для розвитку підприємництва та закласти міцний фундамент сталого мирного розвитку держави.

Водночас основними чинниками, що стримують економічне зростання, залишаються:

- економічна ситуація та забезпеченість енергоносіями, які є одними з найбільш вразливих та критичних викликів для виробників;
- логістичні проблеми та зростання їх вартості, зумовлені, зокрема, подорожчанням пального, яке нині має специфічний паритет;
- трансформації на ринку праці України. Значне скорочення зайнятості протягом 2022 року пов'язане зі зменшенням виробничих обсягів на підприємствах, порушенням виробничих зв'язків та руйнуванням підприємств у зонах воєнних дій.

Актуальними напрямками підтримки економічної ситуації в Україні на сьогоднішній день є: надання пільгових канікул суб'єктам підприємницької діяльності, забезпечення доступу до безвідсоткових кредитів, спрощення значної кількості бюрократичних процедур, а також продовження строків подання звітної документації. Для прискорення темпів економічного зростання необхідним є залучення довгострокових інвестицій.

Серед ключових викликів, з якими стикається малий бізнес, слід виділити зростання цін на матеріали та сировину, а також проблеми у сфері логістики. Незважаючи на те, що дефіцит палива, який був критичним на початку воєнних дій, наразі не чинить суттєвого впливу, зростання вартості пального негативно позначається на діяльності підприємств.

Складна економічна ситуація зумовлює необхідність удосконалення існуючих та пошуку нових механізмів подолання кризових явищ, що сприятиме подальшому розвитку підприємництва. До основних напрямів стимулювання бізнесу доцільно віднести:

- ✓ розробку стратегічного плану виходу економіки України з кризи;
- ✓ забезпечення ліквідності платників податків;

- ✓ підтримку малого бізнесу;
- ✓ збалансування податкового навантаження з урахуванням податкового законодавства та фінансових можливостей підприємств;
- ✓ покращення комунікації, координації та співпраці між суб'єктами господарювання на державному та місцевому рівнях.

Крім заходів, уже впроваджених в Україні, важливим елементом ефективної підтримки бізнесу є адаптація світового досвіду країн, що стикалися з форс-мажорними обставинами (війною, пандемією тощо). Зокрема:

- ✓ розширення доступу малого та середнього бізнесу до капіталу через співпрацю уряду з міжнародними кредитними організаціями, такими як USAID, Оксфам, SIDA;
- ✓ консолідація зусиль приватних підприємств, інституційних інвесторів, комерційних і розвиткових банків, а також експортно-кредитних агентств у партнерстві з Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) — членом Групи Світового банку;
- ✓ впровадження психометричних інструментів фінансово-технологічними компаніями для оцінки підприємницьких здібностей позичальників, що в поєднанні з кредитною історією та іншими даними сприяє стимулюванню приватного банківського кредитування досвідчених підприємців;
- ✓ розширення доступу малого і середнього бізнесу до навчальних та консультаційних програм, зокрема через запуск ініціатив розвитку підприємницьких навичок і підтримки бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».
2. Господарський Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.
3. Господарський кодекс України. ВВР, 2003, № 18, С. 144.
4. Ang J. S. Small Business Uniqueness and the Theory of Financial Management // *Journal of Small Business Finance*. 1991., No. 1 Vol. 1. P. 1-13. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/114623/1/jef-1991-01-1-b-ang.pdf>
5. Deininger Klaus W.; Ali Daniel Ayalew. Land and Mortgage Markets in Ukraine : Pre-War Performance, War Effects, and Implications for Recovery (English). Policy Research working paper; no. WPS 10385 Washington, D.C.: World Bank Group.
6. Kurbanov A. B. The Role Of Small Business In The National Economy // *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*2. 2020. № 7. P. 95-98. URL: <https://inlibrary.uz/index.php/tajir/article/view/11621> DOI: 10.37547/tajir/Volume02Issue07-16
7. Ангел Є., Гулік А. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2024.
8. Бавико О.Є., Бавико О.О., Козаков І.О. Організаційна оптимізація антикризового управління бізнес-процесами підприємства в умовах пандемії COVID-19. Ефективна економіка, 2020. № 12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8477>.
9. Богаченко А.В. Огляд відмінності та спорідненості понять малий бізнес та мале промислове підприємництво в Україні. Економіка: реалії часу. Проблемні питання економіки України та її регіонів. №4(20), 2015. С. 20 – 28. Режим доступу : <https://economics.net.ua/files/archive/2015/No4/20-26.pdf>

10. Варналій З.С. Застосування податкового стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності в умовах впровадження норм Податкового кодексу України. Малий і середній бізнес. – 2022. – № 4. – С. 32-37.
11. Витвицька О., Суворова С., Корюгін А. Вплив цифрового маркетингу на розвиток підприємництва в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-66> (дата звернення: 07.11.2024).
12. Володимир Зеленський: Малий і середній бізнес – це основа економіки України, тож він є важливим пріоритетом для держави // Офіційне інтернет-представництво Президента України: [Веб-сайт]. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-malij-i-serednij-biznes-ce-osnovaekonom-67213>
13. Гречанюк М.С. Підприємництво в умовах кризи: виклики та можливості. Київ: Наукова думка., 2023. С. 68 – 77.
14. Державна підтримка бізнесу під час війни: що треба знати. URL: <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/> (дата звернення: 22.06.2025).
15. Державна служба статистики. Офіційний веб-сайт. Режим доступу : URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2024)
16. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/promyshliennost/jak-ukrajinska-promislovist-dolaje-vojenni-vikliki.html> (дата звернення: 19.11.2024).
17. Довгальова О.В., Балабенко О.В. Управління малим бізнесом : підручник, Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. – Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2021. – 298с.
18. Економічна Правда. Підтримка бізнесу під час війни – 5 рішень від Мінцифри. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/10/688040/> (дата звернення: 19.05.2025).
19. Зварич Р. Локальні конфлікти в глобальній економіці. Актуальні питання розвитку економіки. 2020. Т. 2, № 63. С. 88–101.

20. Іваненко Т.М. Економічна безпека підприємництва в умовах військових конфліктів. Львів: Видавництво ЛНУ., 2023. С. 45 – 54.
21. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014-2020). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
22. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності // ~~Держстат~~ України: [Веб-сайт]. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/arh_kp_ed_u.htm
23. Кондратюк Т. Державна політика підтримки малого бізнесу. – Київ : Академія, 2023. – 112с.
24. ~~Крисак А. О., Мусятовська О. С.~~ Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 68-73. DOI: 10.32702/2306- 6806.2018.12.68
25. ~~Куклінова Т.~~ Функціонування малих підприємств під час воєнного стану. Економічні науки. 2023. № 2. С. 172-174. DOI: 10.31891/2307-5740-2023-316-2-27
26. Лазур П.Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні інтерпретації. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. 2006. ~~Вип.~~ 16.6. С. 285–292.
27. ~~Ливч Д.~~ Нове обличчя українського підприємництва. Економічна правда. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937>.
28. Лібанова Е. М. Щодо повоєнного відродження України. Вісник НАН України. 2023. № 2. С. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055>
29. ~~Лобунець Т. В., Гончар Г. П.~~ Особливості інвестування бізнесу в умовах війни. Наукові перспективи. 2022., ~~вип.~~ 26 Т. 8. С. 1-10. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-8(26)- 155-164

30. Матвеев М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. Аналітика. Ринок землі. Воркс Україна 2.05.2023. URL: <https://voxukraine.org/authors/myhajlo-matvyeuev> (дата звернення: 19.05.2025).
31. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. Економіка, управління та адміністрування. 2022., вип. 100 Т. 2. С. 3-11. DOI: 10.26642/ema-2022-2(100)-3-11
32. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ponad-67-mlrd-griven-bankivskih-kreditiv-otrimali-127-tis-agropidpriyemstv-cogo-roku-na-rozvitok> (дата звернення: 19.02.2025).
33. Намлієва, Н. (2023). Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. Сталий розвиток економіки, (2(47)), 150-157. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-22>
34. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (серпень 2022). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-1> (дата звернення: 19.09.2024).
35. Оденіч А. Економіка їде на захід: як рятується український бізнес від війни. LB.ua. 2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatu_ietsya.html
36. Орлова В.О. Розвиток малого бізнесу: сучасні реалії та нові напрями державної політики. Економічний часопис-XXI. – 2023. – № 5–6(1). – С. 18–22.
37. Паламарчук О.М. Особливості функціонування бізнес-інкубаторів в Україні. Економічний вісник університету. – 2024. – Вип. 22(1). – С. 99–104.

38. Пер'ян С. А., Оліярник В. В., Мельник В. В., Озарко О. П., Даньків Н. І. Стан і проблеми розвитку малого підприємництва в умовах російсько-української війни. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 36. 2023. С. 459 – 469
39. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. Київ : Razumkov centre, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення 07.04.2025)
40. Підтримати український бізнес, який продовжує працювати й розвиватись, попри війну. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nashe-zavdannia-pidtrymaty-ukrainskyi-biznes-iakyi-prodovzhuie-pratsiuvaty-i-rozvyvatys-popry-viinu-iuliia-svyrydenko> (дата звернення: 19.01.2025).
41. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва (2010-2023). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
42. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. О.В. Собкевич, А.В. Шевченко, В.М. Русан, Л.А. Жураковська; за ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 49 с.
43. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення кредитної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам. Постанова. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://polvet.gov.ua/uk/news/uryad-zatverdyyv-zminy-do-nadannya-finansovoyi-derzhavnoyi-pidtrymky-agrariyam-pid-chas-posivnoyi/> (дата звернення: 19.02.2025).
44. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03 2022 р № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#text> (дата звернення: 28.05.2025).

45. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. №2118-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#text> (дата звернення: 19.02.2025).
46. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#text> (дата звернення: 19.04.2025).
47. Проблеми раціонального використання соціально-економічного, еколого-енергетичного, нормативно-правового потенціалу України та її регіонів: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції ГО «IEEEД», (01 червня 2022 року), м. Луцьк: СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волинь поліграф», 2021. 214 с. URL: http://er.usu.edu.ua/bitstream/handle/1/3203/Збірник_Луцьк.pdf
48. Релокація бізнесу в умовах війни: у які регіони переїжджають підприємства. Інститут аналітики та адвокації. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://surl.li/fdlvfx>
49. Саблук Р. П., Денисенко А. А. Проблеми підприємництва в Україні під час воєнного стану. ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ. 2024. Вип. 4. 2024. С. 48 – 53. Режим доступу : https://cms.economics-management.e-u.edu.ua/uploads/4_10_af8fd88994.pdf
50. Сак Т., Більо І., Ткачук Ю. Еколого-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 38. С. 1-7. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-38-6
51. Сидоренко І.М. Адаптаційні стратегії підприємств в умовах воєнного стану. Вісник економіки та управління., 2022. С. 59 – 68.
52. Скринковський Р. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. Траєкторія науки. 2022. С. 1001–1008.

53. Скрипник С.В. та ін. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47>
54. Солованюк С. М. Розвиток малого бізнесу в Україні в сучасних умовах. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2017., Вип. 2 Т. 2. С. 130-133. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_2\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_2(2)_29)
55. Статистичний збірник «Україна у цифрах – 2023»: [Електронний ресурс] / Державна служба статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
56. Тимошук В., Ціх Г. В. Проблеми малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація бізнесу для сталого майбутнього: дослідження, діджиталізація та інновації». 2022. С. 183-184. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39824/2/ICBuTS_2022_Tymoshchuk_VProblems_of_small_and_183-184.pdf
57. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в умовах пандемії covid-19. Ефективна економіка. 2021. № 6. С. 1-6. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.90
58. УНІАН. Бізнес в умовах війни: що заважає підприємцям працювати. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/stalo-vidomo-yak-ukrajinskiy-biznes-ogovtuyetsya-vid-pershogo-shoku-viyni-novini-ukrajina-11874339.html> (дата звернення: 25.06.2025).
59. Федько І.В. Внесок малого і середнього бізнесу в ключові компоненти соціально-економічного розвитку України. Економіка та суспільство. Випуск # 67 / 2024. Електронний журнал. Режим доступу : <file:///C:/Users/user/Downloads/4828-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-4744-1-10-20241121.pdf>
60. Фінансово-економічні наслідки війни // Новини України LB.ua: [Веб-сайт]. URL:

- https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html
61. Фролова Л.В., Котов Б.В. Тенденції розвитку підприємницьких структур в Україні. *Economic journal Odessa polytechnic university*. №4(22), 2022. С. 52 – 61. Режим доступу : <https://economics.net.ua/ejopu/2022/No4/52.pdf>
 62. Чалюк Ю. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 1-10. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-37-54
 63. Час для роботи: як відновлювався та адаптувався український бізнес за рік війни. УНІАН: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-robotiyak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyni-12154170.html>
 64. Черничко Т. В., Грицько В. В., Мигович А. О. Сучасні тенденції, роль та перспективи розвитку підприємств малого бізнесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2022., вип. 55 Т. 27. С. 29-34. DOI: 10.25264/2311-5149-2022-27(55)-29-34
 65. Шевченко О.Л. Державна підтримка підприємництва в умовах військових дій. *Економіка України*, 2023. С. 152 – 160.
 66. Юридична газета онлайн. Грантування бізнесу під час війни: яку фінансову допомогу можна отримати від держави на розвиток власної справи? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/grantuvannya-biznesu-pid-chas-viyni-yaku-finansovu-dopomogu-mozhna-otrimati-vid-derzhavi-na-rozvitok.html/> (дата звернення: 19.05.2025).